

UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA ZRC SAZU

ALLIAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

24|1 • 2019

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU
France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

24|1·2019

LJUBLJANA 2019

Acta historiae artis Slovenica, 24/1, 2019

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition)

ISSN 2536-4200 (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief

Tina Košak

Uredniški odbor / Editorial board

Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board

Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo),

Iris Lauterbach (München), Hellmut Lorenz (Wien), Milan Pelc (Zagreb),

Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing

Aleksandra Čehovin, Amy Anne Kennedy, Blaž Resman, Urška Vranjek Ošlak

Prevodi / Translations

Nika Vaupotič

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout

Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address

Acta historiae artis Slovenica

Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija

E-pošta / E-mail: ahas@zrc-sazu.si

Spletna stran / Web site: <http://uifs1.zrc-sazu.si>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in

Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €

Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €

Letna naročnina za študente in dijake: 25 €

Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija

E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2019, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Založba ZRC, Ljubljana

Tisk / Printed by Cicero d. o. o., Begunje

Naklada / Print run: 400

VSEBINA

CONTENTS

DISSERTATIONES

Katarina Šmid

<i>Orfej med živalmi na ptujskem Orfejevem spomeniku – upodobitev ekfrazе Filostrata Mlajšega?</i>	7
<i>Orpheus among the Animals on the Orpheus Monument in Ptuj: An Echo of the Ekphrasis by Philostratus the Younger?</i>	17

Jure Vuga

<i>Podoba samogiblјive skulpture malika, mehaničnega čudesa ali »avtomata« na Kranjskem oltarju</i>	19
<i>A Depiction of a Self-moving Sculpture of an Idol, a Mechanical Marvel or Automaton in the Krainburg Altarpiece</i>	34

Boris Golec

<i>Višnjegorski slikarji 17. in 18. stoletja, njihovo socialno in naročniško okolje. Frančišek Karel (Francesco) Faenzi, Franc Faenzi, Janez Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karel Ludvik Gentilli, Peter Straspurger, Franc Anton Nirenberger, Franc Ksaver Nirenberger, Anton Nirenberger</i>	37
<i>17th and 18th Century Painters from Višnja Gora, their Social Environment and Commissioners. Franz Karl (Francesco) Faenzi, Franz Faenzi, Johann Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karl Ludwig Gentilli, Peter Straspurger, Franz Anton Nirenberger, Franz Xaver Nirenberger, Anton Nirenberger</i>	80

Renata Komić Marn

<i>»Če bo hotel muzej pridobiti kaj boljših stvari, bo moral za nakup tvegati večje vsote.« Nakupi za Narodni muzej na dražbi Szapáryjeve zbirke v Murski Soboti</i>	83
<i>“If the museum wishes to obtain better things, it will have to risk higher sums.” The Acquisitions for the National Museum at the Auction of the Szapáry Collection in Murska Sobota</i>	109

Barbara Vodopivec

<i>Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945</i>	111
<i>Restitution of Objects of Cultural Heritage from Austria to Yugoslavia after 1945</i>	129

DOCUMENTA

Jure Volčjak

Cerkve goriške nadškofije na Kranjskem v času nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa.

1. del: Bistrski, gorenjski in metliški arhidiaconat.....135

The Churches of the Archdiocese of Gorizia in Carniola in the Time of Archbishop

Karl Michael von Attems.

Part 1: The Archdeaconry of Bistra, Upper Carniola (Gorenjska) and Metlika 185

APPARATUS

Izvečki in ključne besede / Abstracts and keywords 189

Sodelavci / Contributors 195

Viri ilustracij / Photographic credits 197

DISSERTATIONES

Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945

Barbara Vodopivec

Washingtonska deklaracija, sprejeta 3. decembra 1998 na mednarodni konferenci o restituciji lastnine, ki so jo nacisti zaplenili v obdobju 1933–1945,¹ je v ZDA in Evropi pomembno spodbudila raziskave provenience umetnin.² V naslednjih letih je deklaraciji sledila vrsta aktivnosti, ki opozarjajo svetovno javnost na zapleteno in večplastno vprašanje vračanja predmetov kulturne dediščine.³ Leta 1999 je bila ustanovljena mednarodna, strokovna, nevladna in neprofitna organizacija Komisija za odtujene umetnine (The Commission for Looted Art in Europe, CLAE), katere osnovno poslanstvo je iskanje protipravno odstranjenih umetnin in njihovih lastnikov.⁴ Komisija je vzpostavila osrednji spletni portal Centralni register informacij o odtujeni kulturni lastnini 1933–1945 (The Central Registry of Information on Looted Cultural Property 1933–1945),⁵ ki vključuje podatke o več kot 25.000 pogrešanih predmetih in informacije o relevantnih dokumentih, ustanovah in podatkovnih virih 49 držav, tudi Slovenije.⁶

Leta 2009 je Svetovna judovska organizacija za restitucijo (World Jewish Restitution Organization, WJRO) v poročilu opisala tudi stanje vračanja judovske lastnine v Sloveniji, pri čemer je med drugim poudarila, da Zakon o denacionalizaciji (1991) obravnava vračilo zaplenjene zasebne lastnine in pri tem določa, da so upravičenci do denacionalizacije osebe, ki so bile v času, ko je bilo njihovo premoženje podržavljeno, jugoslovanski državljani in jim je bilo po 9. maju 1945 to državljanstvo priznано z zakoni ali mednarodno pogodbo (med tistimi, ki niso upravičenci, so izjema interniranci in tisti, ki so se borili na strani protifašistične koalicije).⁷ V 17. členu zakon nato določa, da se premoženje vračajo v naravi le, če gre za predmete kulturne, zgodovinske ali umetniške

¹ Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art, <https://www.state.gov/p/eur/rt/hlcst/270431.htm> (9. 3. 2019).

² Gl. tematski sklop The Restitution of Looted Art in the Twentieth Century – Transnational and Global Perspectives (ur. Bianca Gaudenzi, Astrid Swenson, Mary-Ann Middelkoop), *Journal of Contemporary History*, 52/3, 2017, str. 491–803.

³ Terezin Declaration on Holocaust Era Assets and Related Issues, <https://www.state.gov/p/eur/rls/or/126162.htm> (9. 3. 2019). Podpisnica deklaracije je tudi Slovenija.

⁴ The Commission for Looted Art in Europe, <https://www.lootedartcommission.com/Services> (9. 3. 2019).

⁵ Centralni register je dostopen na povezavi: <https://www.lootedart.com/home> (9. 3. 2019).

⁶ Portal pri virih za Slovenijo navaja restitucijo arhivskega gradiva, ki je bila leta 1997 izvedena iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu v pokrajinska arhiva v Mariboru in Celju ter v Zgodovinski arhiv na Ptuj. Gl. <https://www.lootedart.com/MFEU4N83006> (9. 3. 2019).

⁷ Zakon o denacionalizaciji, Ur. l. RS, št. 27, z dne 29. 11. 1991.

vrednosti, te pa le, »če niso sestavni del zbirk javnih muzejev, galerij in drugih podobnih ustanov«. ⁸ Pri teh se vrne le lastninska pravica. ⁹ Omejitvi iz zakona imata posledice tudi za restitucijo predmetov kulturne dediščine, saj pravico do vračila lastnine odrekata osebam, ki so imele v času zplembe nemško oziroma tuje državljanstvo, kar velja za mnoge Jude in potomce plemiških družin, ki so prostovoljno ali prisilno zapustili državo v času druge svetovne vojne in po njej.

Za raziskovanje provenience umetnin in drugih predmetov kulturne dediščine je torej še zlasti pomembno področje restitucije, pri katerem se imetje vrne zakonitemu lastniku v naravi. ¹⁰ Restitucijo praviloma urejajo določila mirovnih pogodb in v primeru vračila predmetov kulturne dediščine v nasprotju z reparacijo (odškodnina) ali ramplasmajem (nadomestno umetniško delo oziroma predmet kulturne dediščine primerljive vrednosti) pomeni vračilo odtujene umetnine oziroma predmeta kulturne dediščine. ¹¹

Vpetost slovenskih dežel v avstro-ogrsko monarhijo do leta 1918, okupacija in priključitev dela slovenskega ozemlja tretjemu rajhu sta razlog, da je vprašanje restitucije predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Slovenijo oziroma v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ) v letih po koncu druge svetovne vojne izjemnega pomena. Za razumevanje restitucije iz Avstrije v Jugoslavijo je treba namreč upoštevati obdobje od konca prve svetovne vojne, ko je ob razpadu avstro-ogrske monarhije velik del arhivskega gradiva ostal v Avstriji, vprašanje njegovega vračila pa je bilo še do nedavnega predmet pogajanj med državama. ¹² Obdobje, ki ga zaznamujeta zgodovinski prelomnici obeh vojn, je s tem povezano še toliko bolj, ker mirovna določila z Avstrijo po drugi svetovni vojni vse do leta 1955 niso bila podpisana. ¹³ Za restitucijo po letu 1945 so tako še vedno veljala določila senžermenske mirovne pogodbe ¹⁴ in Arhivskega sporazuma med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo (1923), ¹⁵

⁸ Zakon 1991 (op. 7), 17. člen.

⁹ World Jewish Restitution Organization, Holocaust-Era Confiscated Communal and Private Immovable Property. Central and East Europe, str. II/31, <https://wjro.org.il/cms/assets/uploads/2015/12/ClaimsOnImmovableProperty.pdf> (9. 3. 2019). Poročilo opozarja tudi na to, da Slovenija nima zakonodaje niti za vračilo družbene lastnine niti za vračilo premoženja brez znanega dediča.

¹⁰ Restitution, Merriam Webster Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/restitution> (10. 3. 2019).

¹¹ Na kakšen način je mednarodno pravo po letu 1945 opredeljevalo restitucijo, pojasnjuje zgodovinar Fran Zwitter (1905–1988), ki je po vojni aktivno sodeloval v pogajanjih o določilih mirovnih pogodb. Fran ZWITTER, Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah, *Zgodovinski časopis*, 2–3, 1948–1949, str. 158: »Pod pojmom restitucija v mirovnih pogodbah je treba razumeti vrnitev vseh onih predmetov, ki so jih okupatorji odvlekli z ozemlja enega od zedinjenih narodov v dobi druge svetovne vojne, iz Jugoslavije torej po 6. aprilu 1941. Obveza za restitucijo obsega tudi kulturne predmete, tudi če to ni povedano posebej, in zahtevo za vrnitev takih predmetov je treba postaviti na podlagi restitucijskih klavzul mirovnih pogodb.«

¹² Gradivo mešane jugoslovansko-avstrijske komisije za restitucijo arhivskega gradiva iz Republike Avstrije po Arhivskem sporazumu med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo (1923) hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS). Kot je razvidno iz vodnika po njegovih fondih, so bile mnoge pomembne arhivalije iz Avstrije vrnjene zlasti v 80. letih 20. stoletja. Gl. *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. 1: Fondi in zbirke s področja uprave* (ur. Vladimir Kološa), Ljubljana 1999, str. 11–12.

¹³ 15. 5. 1955 so zavezniške zasedbene sile v Avstriji z avstrijsko vlado na Dunaju podpisale avstrijsko državno pogodbo (Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich), ki je stopila v veljavo 27. 7. 1955. Za besedilo pogodbe gl. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 39, 1955, 30. 7. 1955, št. 152, dostopen na: Das Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS), https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1955_152_0/1955_152_0.pdf (13. 3. 2019).

¹⁴ Senžermenska mirovna pogodba je bila podpisana 10. 9. 1919, v veljavo je stopila 16. 7. 1920, prenehala pa je veljati 13. 3. 1938, ko je tretji rajh priključil Avstrijo. Za besedilo pogodbe gl. https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_Saint-Germain-en-Laye/Part_VIII (13. 3. 2019).

¹⁵ O izpolnjevanju določil Arhivskega sporazuma med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo (1923) gl. Marija OBLAK

seveda pa tudi izhodišča, kot so jih določali ključni zavezniški dokumenti, povezani s koncem druge svetovne vojne.¹⁶ Zanimanje za vprašanja restitucije je nato v 50. letih zamrlo in se ponovno obudilo po padcu berlinskega zidu,¹⁷ ko se razmahne raziskovalno področje študija provenience.¹⁸

Namen pričujočega prispevka je predstaviti rezultate raziskave restitucije predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo. Analiza postopkov restitucije temelji na študiju arhivskega gradiva v Arhivu Jugoslavije v Beogradu (AJ), Arhivu Republike Slovenije (ARS) in Informacijsko-dokumentacijskem centru za dediščino Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (INDOK center), pri čemer so posebej izpostavljena vprašanja okoliščin, v katerih so potekali postopki restitucije, ključnih akterjev in ustanov. Hkrati prispevek predstavlja rezultate kvantitativne analize realizacije restitucijskih zahtevkov za umetnine in druge predmete kulturne dediščine, ki jih je proti Avstriji vložila Slovenija. Pri tem se osredotoča na vidik restitucije, kot ga osvetlujejo jugoslovanski dokumenti, vprašanje restitucije v avstrijskih arhivskih virih pa zaradi obsežne količine ohranjenega gradiva pušča za nadaljnje raziskovanje. Prav tako prispevek ponuja nekatere vidike področja – na primer vsebino zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine FLRJ proti Avstriji, proces identifikacije vojne škode kot predhodni korak restitucije in vlogo določenih ustanov in osebnosti pri tem procesu – kot izhodišče za prihodnje raziskave.

Interpretacija arhivskega gradiva je vpeta v kontekst širšega zgodovinskega dogajanja v Evropi po letu 1945, še posebno vloge zavezniških vojaških oblasti in odnosov med Veliko Britanijo (VB), Francijo, Združenimi državami Amerike (ZDA) in Sovjetsko zvezo (SZ), pomembno podlago za razumevanje problematike pa predstavlja tudi politični, zakonodajni in diplomatski okvir nove države FLRJ. Predmetov kulturne dediščine in njihove usode pa ni bilo mogoče obravnavati brez upoštevanja procesov ugotavljanja vojne škode v FLRJ, vzpostavljanja mednarodne in jugoslovanske doktrine spomeniškega varstva, še zlasti ob soočenju z obsežnim uničenjem dediščine v vojni, in navsezadnje brez upoštevanja vloge dediščine pri tvorbi identitete novih držav na pogorišču povojne Evrope.

Študij restitucije predmetov kulturne dediščine v slovenskem prostoru je z izjemo vračanja arhivskega gradiva¹⁹ malo. O restituciji v mirovnih pogodbah je že leta 1948 pisal Fran

ČARNI, »Arhivarji pa lahko pridejo, kadar želijo ...«. Odprto pismo o neizpolnjenem arhivskem sporazumu med Jugoslavijo in Avstrijo (1973), *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 27/1, 2004, str. 51–56. Za vračanje arhivskega gradiva so bila pomembna tudi določila Protokola o predaji arhivalij Jugoslaviji med FLRJ in Republiko Avstrijo (1958). O protokolu gl. npr. Bogo GRAFENAUER, Kaj pomenijo ugovori zoper že tako počasno uresničevanje arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo, ki so se pojavili v avstrijskem tisku in parlamentu letos poleti. Ali se pripravlja z avstrijske strani že tretjič blokiranje izvedbe tega sporazuma?, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 4/1–2, 1987, str. 101–106.

¹⁶ Inter-Allied Declaration Against Acts of Dispossession Committed in Territories Under Enemy Occupation or Control, 5. 1. 1943, <https://www.lootedartcommission.com/inter-allied-declaration> (13. 3. 2019); Final Act of the Paris Conference on Reparation, 21. 12. 1945, https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/15/5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e/publishable_en.pdf (13. 3. 2019). Gl. tudi sklepe Potsdamske konference, 17. 7. – 2. 8. 1945, <https://www.britannica.com/event/Potsdam-Conference> (14. 5. 2019).

¹⁷ Sophie COEURÉ, Cultural Looting and Restitution at the Dawn of the Cold War. The French Recovery Missions in Eastern Europe, *Journal of Contemporary History*, 52/3, 2017, str. 605–606.

¹⁸ Bianca GUADENZI, Astrid SWENSON, Looted Art and Restitution in the Twentieth Century – Towards a Global Perspective, *Journal of Contemporary History*, 52/3, 2017, str. 3.

¹⁹ Gl. zlasti Jože ŽONTAR, Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 12/1–2, 1990, str. 5–11; Branko RADULOVIČ, Komisija za upravo narodne imovine in zaplembe imetja. Nastanek organizacije KUNI, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 12/1–2, 1990, str. 11–19; Brane KOZINA, Komisija za upravo narodne imovine, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 12/1–2, 1990, str. 15–19; Marija OBLAK ČARNI, Arhivi v Sloveniji v letih 1945–1950, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 12/1–2, 1990, str. 83–92. Gl. tudi Matevž KOŠIR, Dolga pot domov – arhivska restitucija. Poseben pomen arhivov, kot se kaže na

Zwitter,²⁰ širše pravno varstvo kulturne dediščine v primeru vojnih spopadov pa celovito obravnava Savin Jogan.²¹ O restituciji predmetov kulturne dediščine pišejo v prispevkih, ki so sicer osredotočeni na arhivsko gradivo, Marija Oblak Čarni, Magda Petrič, Matevž Košir in Natalija Glažar. Pri tem je Oblak Čarnijeva podala pregled nekaterih ključnih ustanov in osebnosti, ki so na ozemlju Slovenije delovale na področju restitucije v prvih letih po koncu druge svetovne vojne, Petričeva in Glažarjeva pa obravnavata zlasti vprašanja mednarodne ureditve vračanja predmetov kulturne dediščine, ki so aktualna tudi še v današnjem času.²² O vračanju in usodi gradiva iz Avstrije, ki se veže na delovanje spomeniškovarstvene službe (gradivo dunajskega spomeniškega urada), so pisali France Stele, Ivan Komelj in v zadnjem času Metka Košir.²³ Restitucijo, ki zadeva področje knjižnic, obravnava Eva Kodrič Dačić,²⁴ medtem ko sta delovanje Federalnega zbirnega centra obravnavala tudi Ksenija Rozman in Franci Lazarini.²⁵ Zaplembe in usodo judovske lastnine na ozemlju Slovenije v 20. stoletju sta proučevala zlasti Renato Podbersič in Andrej Pančur.²⁶ Prvi raziskovalni projekt, posvečen transferju predmetov kulturne dediščine na ozemlju Slovenije v preteklem stoletju, je mednarodni projekt TransCultAA – Transfer predmetov kulturne dediščine v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju (TransCultAA – Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century),²⁷ v okviru katerega potekajo sistematične raziskave transferjev predmetov kulturne dediščine.²⁸

primeru arhivske restitucije iz Rusije, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 35/1, 2012, str. 129–148.

²⁰ ZWITTER 1948–1949 (op. 11), str. 157–165.

²¹ Savin JOGAN, *Pravno varstvo dediščine. Ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njunega varstva*, Koper 2008. O pravnih vidik in zakonodajnem okviru transferja predmetov kulturne dediščine gl. tudi Ivan FERENČAK, Renata KOMIČ MARN, Kam so vse umetnine šle? Odtujitve predmetov kulturne dediščine med 1914 in 1989/1991 – regija Alpe-Adria v primerjalni perspektivi, *Umetnostna kronika*, 61, 2018, str. 2–7.

²² Marija OBLAK ČARNI, Restitucije arhivov, kulturno umetniških predmetov in bibliotek ter delitev arhivov med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 31/2, 2008, str. 279–295; Natalija GLAŽAR, Izvoz in uvoz arhivskega gradiva ter restitucija kulturne dediščine, Slovenska zakonska določila ter mednarodni pravni instrumenti, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 33/2, 2010, str. 319–336; Magda PETRIČ, Restitucija kulturnih dobrin, *Pravnik*, 60/6–7, 2005, str. 521–542.

²³ France STELE, Iz konservatorskih spominov, *Varstvo spomenikov*, 10, 1966, str. 13–38; Ivan KOMELJ, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, str. 5–36; Metka KOŠIR, Sto let načrtnega dokumentiranja nepremične dediščine, *Varstvo spomenikov*, 47/48, 2014, str. 41–58.

²⁴ Eva KODRIČ DAČIČ, Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice, *Knjižnica. Revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti*, 44/4, 2000, str. 51–63. O nastanku univerzitetnih knjižnic v Ljubljani gl. Helena SERAŽIN, *Nastanek in razvoj knjižnic Filozofske fakultete v Ljubljani*, Ljubljana 1996 (tipkopis diplomske naloge), str. 19–22, 67–68.

²⁵ Ksenija ROZMAN, FZC, vlada, protokolarne stavbe, uradi itn., v: Federico ZERI, Ksenija ROZMAN, *Evropski slikarji. Katalog stalne zbirke*, Narodna galerija, Ljubljana 2000, str. 22–23; Franci LAZARINI, Slovenske grajske stavbe in leto 1945, *Studia Historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije*, 16/3, 2016, str. 731–748.

²⁶ Renato PODBERSIČ, Damjan HANČIČ, Povojne zaplembe judovskega premoženja, *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst. Pregled raziskovalnih tematik* (ur. Irena Šumi in Hannah Starman), Maribor, 2012, str. 283–287; Andrej PANČUR, *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju. Zaključno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na projektu v okviru ciljno-raziskovalnega programa (CRP) Konkurenčnost Slovenije 2006–2013*, Ljubljana 2008.

²⁷ TransCultAA. *Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century*, www.transculaa.eu (9. 3. 2019).

²⁸ Anja ISKRA, Renata KOMIČ MARN, Tina KOŠAK, Franci LAZARINI, Katarina MOHAR, Barbara MUROVEC, Barbara VODOPIVEC, *Kam so vse umetnine šle? Transferji in odtujitve predmetov kulturne dediščine v Sloveniji med drugo svetovno vojno*, Razstava mednarodnega HERA projekta Transfer predmetov kulturne dediščine

Aktivnosti delegacije Narodne vlade Slovenije na Dunaju

V Evropi, ki so jo posledice druge svetovne vojne v velikem delu močno prizadele, tudi v političnem in upravnem smislu, so zavezniške sile na podlagi delovanja, ki sega še v čas vojne, vzpostavljale nov red.²⁹ Avstrijo in mesto Dunaj so ZDA, VB, Francija in SZ leta 1945 razdelile na štiri okupacijske cone.³⁰ Vojaško oblast so sestavljali Zavezniška komisija za Avstrijo na Dunaju (Allied Commission for Austria), ki je predstavljala vrhovno oblast v Avstriji, štiri vojaški komisarji okupacijskih con in Izvršni odbor (Executive Committee). Ti organi so se posvetovali tudi z Zavezniškim nadzornim svetom v Berlinu (Allied Control Council).

Prvi sestanek zavezniške komisije je bil izveden 12. septembra 1945 na Dunaju, s čimer se je formalno začela vojaška oblast v Avstriji, čeprav so se zavezniki za meje okupacijskih con dogovorili že 9. julija 1945. Osebe zavezniških oblasti so imenovalе vlade štirih okupacijskih sil. Komisija je imela več oddelkov, med njimi tudi Oddelek za reparacije, dobave in restitucijo, kar je pomenilo, da je bila restitucija umetnin in drugih predmetov kulturne dediščine delokrog zaveznikov. V nasprotju z Nemčijo so zavezniki avstrijski vladi dopuščali nekoliko več suverenosti. Zavezniki so 20. oktobra 1945 priznali avstrijsko vlado Karla Rennerja, okupacijski režim pa so v odnosu do avstrijske vlade še dodatno zrahljali po juniju 1946.³¹ S tem se je vzpostavilo dvovladje, ki, kot bo predstavljeno v nadaljevanju, restituciji predmetov kulturne dediščine ni bilo v prid. V praksi so se namreč zavezniki pogosto sklicevali na pristojnost avstrijske vlade in obratno.³²

Sočasno z vzpostavljanjem zavezniške vojaške oblasti v Avstriji je Jugoslavija začela aktivnosti vračanja razseljenih oseb. Junija 1945 je na Dunaju začel delovati Odsek za zunanjo repatriacijo

v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju (TransCultAA), Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana, Atrij ZRC SAZU, 3. 5.–18. 5. 2018; *Provenienca, transferji in lastništvo umetnin. Sodobni izzivi za raziskovalce in lastnike. Knjiga povzetkov 8. posveta slovenskih umetnostnih zgodovinarjev. Maribor, 30. november–1. december 2018* (ur. Tina Košak, Barbara Murovec), Ljubljana 2018; *Dispossessions of cultural objects between 1914 and 1989/1991. The Alpe Adria Region in comparative perspectives: programme and abstracts, TransCultAA International Conference, Ljubljana, 19. marec – 21. marec 2018* (ur. Barbara Murovec, Nika Vaupotič), Ljubljana 2018; FERENČAK, KOMIĆ MARN 2018 (op. 21), str. 2–7.

²⁹ Tony JUDT, *Povojna Evropa 1945–2005. Prva knjiga*, Ljubljana 2007; *Post-war Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949* (ur. Mark Mazower, Jessica Reinisch, David Feldman), Oxford-New York 2011.

³⁰ Za besedilo Dogovora o ustroju nadzora v Avstriji (Agreement on Control Machinery in Austria) s 4. julija 1945, ki je opredelil zavezniško okupacijsko oblast v Avstriji, gl. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library. The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/waust01.asp> (5. 4. 2019). V okupacijsko cono Sovjetske zveze sta sodili Spodnja Avstrija in Gradiščanska, v cono Velike Britanije Koroška in Štajerska, v cono Francije Tirolska in Predarlška, v cono Združenih držav pa Salzburg in Zgornja Avstrija, medtem ko so si Dunaj razdelile vse štiri zavezniške sile. Gl. Warren Wellde WILLIAMS, *British Policy and the Occupation of Austria 1945–1955*, Swansea 2004 (tipkopis doktorske disertacije), str. 52–53.

³¹ American Directive on the Military Government of Austria, 27. 7. 1945, https://www.cvce.eu/obj/american_directive_on_the_military_government_of_austria_27_june_1945-en-2911e4e0-0ada-4404-9c51-2f8479aa97ed.html (4. 7. 2019). Zavezniki so 30. 10. 1943 v moskovski deklaraciji zavzeli stališče, da je bila Avstrija prva žrtev nacistične agresije in da jo bodo zavezniki po vojni obravnavali kot osvobojeno in neodvisno državo, kljub temu pa, kot so sklenili, Avstrija nosi del odgovornosti za sodelovanje v vojni. Na podlagi tega stališča je bila okupacijska oblast zaveznikov v Avstriji v primerjavi z Nemčijo nekoliko blažja.

³² Annex 1 to the Agreement on Machinery Control in Austria, 28. 6. 1946. Aneks je opredeljeval področja zavezniške oblasti, ki se ujemajo z oddelki avstrijske vlade (npr. izobraževanje, gozdarstvo, elektrifikacija), pa tudi tista, ki se ne, med njimi reparacije, restitucija, vojni ujetniki in razseljene osebe. Gl. *Treaties and Other international Agreements of the United States of America 1776–1949. 4: Multilateral 1946–1949* (ur. Charles E. Bevans), Washington D. C. 1970, str. 86.

Oddelka za repatriacijo Ministrstva za socialno politiko Narodne vlade Slovenije,³³ katerega namen je bilo vračanje emigrantov, internirancev in ujetnikov, vključno z njihovim premoženjem. Zavezniki so priznali delovanje odseka, kar pa ni veljalo za Delegacijo Narodne vlade Slovenije za restitucijo spisovnega gradiva, ki je na Dunaju delovala od 4. novembra do 22. decembra 1945.³⁴ Delegacija je zato delovala pod okriljem odseka, njen osnovni namen pa je bila restitucija zemljiških in matičnih knjig, sodnih arhivov, katastrskih zapisov in drugega spisovnega materiala z dela slovenskega ozemlja, ki so ga okupirali Nemci, gradiva torej, ki je za identiteto in upravo slovenskega prostora še posebno pomembno. Kljub izredno težkim razmeram dela na terenu (uničena infrastruktura, pomanjkanje prevoznih sredstev, pomanjkanje sredstev za delovanje) je delegaciji uspelo vrniti precej arhivskega gradiva, povezanega predvsem s Spodnjo Štajersko (Maribor, Ptuj, Celje), pa tudi z drugimi deli Slovenije (Krško, Ljubljana, Novo mesto).³⁵ Za uspeh delegacije je bilo izrednega pomena, da je terensko delo opravila še pred sprejetjem sklepov reparacijske konference v Parizu 21. decembra 1945, ki je predvidela ustanovitev zavezniških restitucijskih oddelkov in s tem jurisdikcijo zavezniških oblasti nad restitucijo.³⁶ Delegacija je tako delovala v obdobju relativnega brezvladja, tudi s podporo določenih avstrijskih teles, kar je nedvomno pripomoglo k dejstvu, da ji je uspelo vrniti v Slovenijo relativno veliko arhivskega gradiva.³⁷

Restitucijski organi FLRJ v Avstriji in Jugoslaviji

Vojaška misija Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) na Dunaju je bila ustanovljena 1. januarja 1946 in je delovala pod vodstvom polkovnika Vladimirja Vodopivca (1889–1994). Sočasno je bila ustanovljena Restitucijska delegacija pri Vojaški misiji DFJ, ki je delovala pod vodstvom slovenskega diplomata, publicista in političnega delavca Ivana Krefta (1906–1985).³⁸

V kontekstu zamenjave vojaških oseb s civilnimi diplomati v Avstriji pa je bila tudi jugoslovanska vojaška misija 20. oktobra 1946 zamenjana s Političnim predstavništvom FLRJ. Restitucijska delegacija je od takrat delovala pod imenom Restitucijska delegacija pri Političnem predstavništvu FLRJ v Avstriji (sl. 1). Dokumenti, zlasti Poročilo o delu Restitucijske delegacije na Dunaju 1946–1950, pa opozarjajo na čas med 28. avgustom, ko zavezniki niso več priznavali vojaške misije,

³³ Jure GOMBAČ, Novo urejanje socialnega skrbstva v Sloveniji 1944–1947, *Zgodovinski časopis*, 54/1, 2000, str. 96.

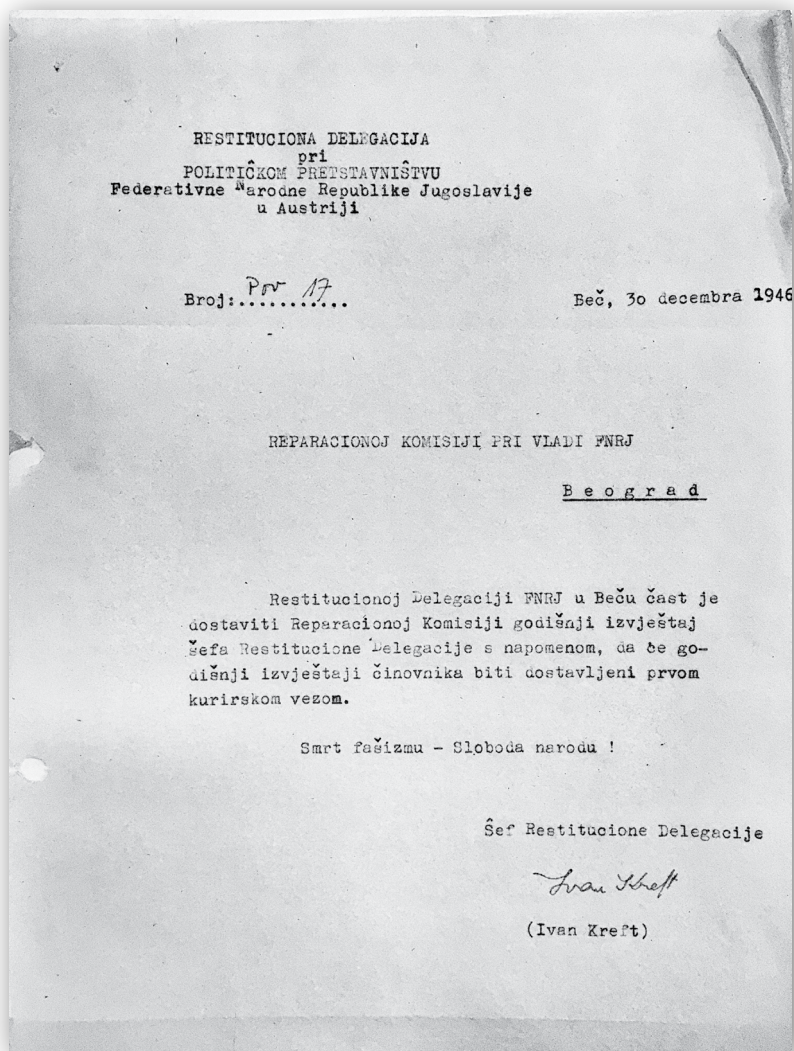
³⁴ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, Poročilo Delegacije Narodne vlade Slovenije za restitucijo spisovnega gradiva, str. 5.

³⁵ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, Poročilo Delegacije Narodne vlade Slovenije za restitucijo spisovnega gradiva, str. 9.

³⁶ Final Act of the Paris Conference on Reparation, 21. 12. 1945, https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/15/5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e/publishable_en.pdf (13. 3. 2019).

³⁷ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, Poročilo Delegacije Narodne vlade Slovenije za restitucijo spisovnega gradiva, str. 23.

³⁸ Ivan Kreft je študiral tehniko najprej v Ljubljani (1925–1927) in nato v Gradcu in Dresdnu (do 1933). Med vojna je deloval kot komunist in bil v času druge svetovne vojne aktiven v narodnoosvobodilnem gibanju. Po vojni je delal na zveznem ministrstvu za trgovino in preskrbo in nato začel diplomatsko kariero; najprej kot svetnik poslanika FLRJ v Sofiji in nato od 1. 1. 1946 do 1949 kot vodja restitucijske delegacije pri Vojaški misiji DFJ pri Zavezniškem svetu v Avstriji na Dunaju. Od 1949 do 1953 je bil zaposlen v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in bil od 1954 do 1963 poslanec v zvezni skupščini. Pisal je tudi spominsko literaturo. Gl. France FILIPIČ, Kreft Ivan, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Alenka Dermastia), 3, Ljubljana 1991, str. 415; AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 65, ovoj 54-65-145, obdobje 1946–1958.

1. Prva stran poročila o delu Restitucijske delegacije FLRJ na Dunaju za leto 1946, Arhiv Jugoslavije, Beograd

in 20. oktobrom, ko je bilo ustanovljeno politično predstavništvo, saj v tem času transfer predmetov ni bil pod nadzorom in je zato njegov obseg danes nemogoče ugotoviti.³⁹

Za restitucijo pohištva, knjižnic in arhivskega gradiva je bila v delegaciji pristojna ekonomistka Vlatka Culek. Njena poročila dokazujejo, da v prvih letih delovanja delegacije ni imela opravka s predmeti, ki bi imeli umetniško vrednost, čeprav seznami restituiranih predmetov v letih 1946, 1947, 1949 in 1950, ki so dostopni v AJ, navajajo tudi nekaj umetnin.⁴⁰ Ivan Kreft jo je v poročilih ocenjeval kot zelo učinkovito uslužbenko s pravim političnim prepričanjem. Iz dokumentov je moč razbrati, da je bil Ivan Kreft zahteven vodja, ki je od svojih uslužbencev terjal delovno disciplino in ustrezno

³⁹ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, poročila o delu Restitucijske delegacije na Dunaju 1946–1950.

⁴⁰ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 69, ovoj 54-69-154, seznami restituirane robe 1946, 1947, str. 6, 7. Med umetniškimi predmeti so v dokumentu navedeni glava Germanika (danes v Narodnem muzeju Slovenije), dubrovniški arhiv, Vavpotičeva slika, Dalmatinova Biblija, posamezne knjige, arhivi. Sicer so glavne skupine predmetov pohištvo (nestilno), obleke, stroji, orodje, deli strojev, gospodinjska oprema.

politično prepričanje, o čemer je moral poročati tudi nadrejenim v matični državi.⁴¹ Nova država Jugoslavija je namreč dosledno skrbela, da so diplomatska mesta v tujini zasedali politično zanesljivi in preverjeni kadri, še zlasti pa je tovrstna prizadevanja okrepila po sporu z informbirojem.⁴²

V Jugoslaviji je bila restitucija v pristojnosti Zavoda za reparacijske terjatve, ki je bil ustanovljen 23. novembra 1945,⁴³ kasneje pa je sodila v delokrog Reparacijske komisije pri vladi FLRJ, ustanovljene 19. februarja 1946.⁴⁴ Zavod je bil ustanovljen na podlagi Državne komisije za vojno škodo,⁴⁵ kar kaže na tesno povezanost postopkov ugotavljanja vojne škode z reparacijo oziroma restitucijo. Predsednik Reparacijske komisije je bil Boris Kidrič (1912–1953), eden vodilnih jugoslovanskih politikov, kar nakazuje na pomen, ki ga je restituciji, v prvi vrsti prometnih sredstev, strojev, druge tovarniške opreme in surovin, pripisovala nova vlada.

Ivan Kreft je poročal Reparacijski komisiji, ki je skupaj z zveznim Komitejem za kulturo in umetnost pri vladi FLRJ (ustanovljen 8. februarja 1946) zbirala podatke o restituciji in vodila delo delegacij v tujini, torej tudi v Avstriji.⁴⁶ Leta 1948 so bili za delo s predmeti kulturne dediščine imenovani zgodovinar in profesor na celjski gimnaziji dr. Pavle Blaznik (1903–1984),⁴⁷ zgodovinar in direktor Muzeja narodne osvoboditve Janez Kramar (1911–2002), konservatorica in strokovnjakinja za restitucijo muzejskih predmetov Zdenka Munk (1912–1986) in zgodovinar, arheolog in geograf dr. Grgo Novak (1888–1987).⁴⁸ Leto dni kasneje, leta 1949, je bil za delo pri restituciji predmetov kulturne dediščine v Avstriji s strani Komiteja za kulturo in umetnost FLRJ pooblaščen še geograf, zgodovinar, etnolog, arheolog, muzealec, direktor Pokrajinskega muzeja Maribor in predstavnik Restitucijskega referata Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (LRS) Franjo Baš (1899–1967).⁴⁹

Marca 1948 je bila v LRS z namenom okrepitve aktivnosti pri restituciji predmetov kulturne dediščine ustanovljena Restitucijska komisija pri Ministrstvu za prosveto LRS (tajnik Modest Golia,

⁴¹ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 354, ovoj 54-354-521, spiski uslužbencev Reparacijske komisije pri Vladi FLRJ in uslužbencev na delu v tujini 1946–1959.

⁴² Slobodan SELINIČ, Jugoslovenska diplomatija 1945–1950. Stvarjanje partijske diplomatije, *Annales. Series Historia et Sociologia*, 24/4, 2014, str. 554.

⁴³ Uredba o ustanovitvi Zavoda za reparacijske terjatve, Ur. l. DFJ, št. 91, 23. november 1945.

⁴⁴ Uredba o ustanovitvi Reparacijske komisije pri Vladi FLRJ, Ur. l. FLRJ, št. 15, 19. februar 1946.

⁴⁵ Uredba o ustanovitvi Državne komisije za vojno škodo, Ur. l. DFJ, št. 25, 24. april 1945.

⁴⁶ Ivan HOFMAN, Komitet za kulturo i umetnost pri vladi FNRJ. Ustanova i njena arhivska građa, *Arhiv. Časopis Arhiva Jugoslavije*, 2, 2001, str. 42–48.

⁴⁷ Pavle Blaznik je bil od 1945 do 1949 ravnatelj celjske gimnazije in od 1949 znanstveni sodelavec v vrsti ustanov, mdr. na Ekonomski fakulteti v Ljubljani (1949–1954), v Državnem arhivu Slovenije (1954–1957) in na Zgodovinskem inštitutu pri SAZU v Ljubljani (1957–1982). Deloval je v Komisiji za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih (1945) in bil referent za arhive v Federalnem zbirnem centru za kulturnozgodovinske predmete pri Ministrstvu za prosveto LRS. Bil je član jugoslovanske restitucijske komisije v Avstriji (1949–1950), kasneje (1958–1960 in po 1975) pa med pogajalci o izpolnitvi arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo iz leta 1923. Gl. Bogo GRAFENAUER, Blaznik Pavel, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Alenka Dermastia), 1, Ljubljana 1987, str. 283; Matjaž BIZJAK, Blaznik Pavle, *Novi Slovenski biografski leksikon* (ur. Barbara Šterbenc Svetina), 2, Ljubljana 2017, str. 471–472.

⁴⁸ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 65, ovoj 54-65-149, obdobje 1946–1958, Zapisnik redne konferencije osoblja Restitucione delegacije, 2. 3. 1949, str. 1.

⁴⁹ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, Zapisnik seje o pregledu dela za restitucijo kulturno zgod. predmetov, 22. 4. 1949. V dokumentih so poleg Franja Baša kot restitucijski delegati omenjeni še Franc Klemenc v Avstriji, Mirko Rupel v Nemčiji, Bela Horvat na Madžarskem ter dr. France Stele, dr. Milko Kos in Jože Maček v Italiji.

Z a p i s n i k

seje o pregledu dela za restitucijo kulturno zgod. predmetov.
Sejo je sklicalo Ministrstvo za prosveto in se je vršela v prostorih Muzeja NO dne 22.IV.1949.

Sejo je vodil tov. Žen Fr., član oddelka za kulturo Ministrstva za prosveto LRS. Navzoči: Rupel M., upravnik NUK v Ljubljani, dr. P. Blaznik, profesor gimnazije v Celju in delegat za restitucijo pri Političnem predstavništvu FLRJ v Avstriji, Golia M., arhivar ODAS; dr. J. Kastelic, ravnatelj Narodnega muzeja; Baš Franjo, upravnik Pokrajinskega muzeja v Mariboru; dr. Škerl Fr., v. arhivar Muzeja NO; dr. F. Zwitter, univ. profesor v Ljubljani; Fr. Klemenc, tajnik Akademije likovne umetnosti v Ljubljani, Peršič Zorka, načelnik oddelka za kulturo Ministrstva za prosveto.

Žen Fr. je otvoril sejo in pojasnil, da je Ministrstvo za prosveto sklicalo sejo zaradi pregleda dela razpuščene Komisije za restitucijo in zaradi ugotovitve pomanjkljivosti z namenom, da se te odpravijo in ustvarijo vsi pogoji za uspešno izvedbo restitucije kult. zgod. predmetov iz okupatorskih držav. - Vprašanje delegatov za restitucijo v okupatorskih državah je rešeno s tem, da sta v Avstriji že akreditirana kot naša delegata prof. dr. P. Blaznik in J. Kramar, ravnatelj Muzeja NO, za delegata pa še izbrana prof. F. Baš, upravnik Pokrajinskega muzeja v Mariboru in Klemenc F., tajnik Akademije za likovno umetnost. Za delegata za Nemčijo je določen Rupel M., upravnik NUK v Ljubljani, za Madžarsko pa Horvat Bela, instruktor OLO Murska Sobota. V Itaciji urejujejo naše restitucijske zahteve delegati: Dr. Fr. Stele, univ. prof. v Ljubljani, Dr. M. Kos, univ. profesor v Ljubljani in J. Maček, ravnatelj ODA Slovenije v Ljubljani.

Udeleženci seje so po tem pojasnilu sprejeli naslednji dnevni red:

1. Poročilo o izvajanju restitucije v Avstriji (prof. dr. P. Blaznik, delegat za Avstrijo);
2. Poročilo o restitucijski konferenci pri Ministrstvu za znanost in kulturo vlade FLRJ v Beogradu (prof. F. Baš, udeleženec konference)
3. Poročilo o delu Restitucijske komisije pri Ministrstvu za prosveto (Golia Modest, tajnik bivše Restitucijske kom.);
4. Razgovor s sklepi
5. Razno.

ad 1. Delegat za Avstrijo prof. Dr. P. Blaznik poroča, da smo z restituiranjem prišli zelo kasno, zaradi česar uspehi ne bodo mogli biti stodstotni. Restitucijske zahteve, ki so bile predložene avstrijski vladi, so sestavljene zelo površno in pomanjkljivo. Večina zahtev je brez prave dokumentacije; v nekaj primerih pa za odnešene predmete niti niso predložene zahteve po restituciji. Razen tega se ne vodi nikaka evidenca o že restituiranih predmetih in se tako dogaja, da Avstrijci zavračajo naše zahteve, češ, da so nam to in to že vrnili. Do sedaj še ni bil pregledan arhiv, ki je bil v 145 zabojih poslan iz Avstrije. - Na Dunaju ni posebnih težav v delu za restitucijo, ker je recimo v Staatsarchivu

1916–1969),⁵⁰ ki je z delovanjem prenehala februarja 1949. Nadomestil jo je Restitucijski referat pri Ministrstvu za prosveto LRS, ki ga je v prostorih Muzeja narodne osvoboditve Maribor vodil pooblaščenec Franjo Baš.⁵¹ Oba organa sta delovala pod okriljem Odseka oziroma Oddelka za kulturo, ki ga je vodila načelnica Zorka Peršič (1914–2007).⁵²

Na seji, ki jo je aprila 1949 sklicalo Ministrstvo za prosveto LRS, da bi ugotovilo stanje na področju restitucije predmetov kulturne dediščine in o tem poročalo Predsedstvu vlade LRS, so bili predlagani naslednji strokovnjaki oziroma sodelavci Restitucijskega referata (sl. 2): za področje arhivov dr. Bogo Grafenauer, Maks Miklavčič in Franjo Baš, za področje knjižnic dr. Valter Bohinc, Janko Glazer, dr. Melita Pivec-Stele, Vlado Novak in Joka Žigon ter za področje umetnostne zgodovine dr. Jože Kastelic, Marijan Zadnikar, Emilijan Cevc in Stane Gabrovec.⁵³ Imenovani so bili zaposleni v osrednjih nacionalnih kulturnih in visokošolskih ustanovah na strokovnih in vodilnih položajih.⁵⁴

Restitucija po različnih zavezniških conah v Avstriji

Poročila Restitucijske delegacije na Dunaju med letoma 1946 in 1950 so ključni vir, ki omogoča rekonstrukcijo dogajanja, povezanega z restitucijo predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo.⁵⁵ Poročila, ki jih je praviloma podpisoval Ivan Kreft, so dogajanje povzemala po okupacijskih conah. Zavezniki namreč niso imeli enotnega protokola odločanja o restituciji, ampak je ta v okupacijskih conah potekala različno.⁵⁶

⁵⁰ Arhivist in zgodovinar Modest (Ludvik) Golia je 1942 diplomiral na ljubljanski teološki fakulteti in nato še 1947 iz zgodovine na filozofski fakulteti. Raziskoval je cerkveno in gospodarsko zgodovino. Mdr. je sodeloval v odseku za prosveto SNOS (1942–1945), po 1945 je deloval v Komisiji za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih. Bil je predsednik okrožnega zbirnega centra v Novem mestu, referent za arhive v Federalnem zbirnem centru za kulturnozgodovinske predmete pri Ministrstvu za prosveto LRS, po ukinitvi Federalnega zbirnega centra od leta 1948 arhivist v Osrednjem državnem arhivu Slovenije (1948–1950) in znanstveni sodelavec v ljubljanskem mestnem arhivu (1950–1952). Bil je tudi tajnik Restitucijske komisije pri Ministrstvu za prosveto LRS (marec 1948–februar 1949). Ema UMEK, Modest Golia, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Alenka Dermastia), 3, Ljubljana 1989, str. 259.

⁵¹ Geograf, zgodovinar, etnolog, arheolog in muzealec Franjo Baš je v obdobju 1945–1950 kot poznavalec vprašan vračanja predmetov kulturne dediščine sodeloval pri restituciji med okupacijo v Avstrijo odnesenega kulturnega premoženja in pri opredelitvi slovenskih restitucijskih zahtev do Avstrije. Sergij VILFAN, Baš Franjo, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Alenka Dermastia), 1, Ljubljana 1987, str. 204; Ivan KOMELJ, Vida FATUR, Delavci Zavoda za spomeniško varstvo v letih 1945–1975, *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, str. 141–158; Vito HAZLER, Baš Franjo, *Novi Slovenski biografski leksikon* (ur. Barbara Šterbenc Svetina), 2, Ljubljana 2017, str. 160–164.

⁵² O delovanju Zorke Peršič na restituciji predmetov kulturne dediščine gl. ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 763. Prispevek kulturne delavke Zorke Peršič h kulturni politiki, diplomaciji in s tem tudi restituciji še ni bil osvetljen z znanstvenega vidika in predstavlja raziskovalni izziv. O Zorki Peršič gl. Alenka DERMASTIA, Peršič Zorka, *Enciklopedija Slovenije* (ur. Alenka Dermastia), 8, Ljubljana 1994, str. 308.

⁵³ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, Zapisnik seje o pregledu dela za restitucijo kulturno zgod. predmetov, 22. 4. 1949.

⁵⁴ Kot ugotavlja Mateja REŽEK, Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke »kontaminacije« zgodovino pisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966), *Acta Histriae*, 22/4, 2014, str. 974, je oblast takoj po vojni »podržavila znanstvene ustanove ter s tem prevzela ne le njihovo financiranje, temveč tudi vzvode nadzora nad njimi, kadrovske pa se je naslonila na strokovnjake, ki so oblast bodisi podpirali ali se ji vsaj niso zamerili«.

⁵⁵ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150. Gre za polletna in letna poročila ter za zbirna poročila za daljša obdobja. Za razumevanje delovanja delegacije je še zlasti pomembno poročilo iz leta 1952.

⁵⁶ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za period 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3. 1954, str. 16.

Restitucija se je najprej začela konec leta 1945 v sovjetski okupacijski coni, ki je obsegala Spodnjo Avstrijo in Gradiščansko. Tu je po ocenah restitucijskih delegatov potekala najbolj gladko v primerjavi s preostalimi conami, vendar le do resolucije informbiroja (junij 1948), ko se bile vse aktivnosti ustavljene.⁵⁷ Francoske oblasti, ki so obvladovale Tirolsko in Predarlško, restitucijskih zahtevkov sprva niso reševale, saj so zahtevale uveljavitev načela recipročnosti. Francozi so zahtevali, da jugoslovanske oblasti njihovim strokovnjakom dovolijo delo v Jugoslaviji, kar so Jugoslovani zavrnilo. Leta 1948 so francoske oblasti popustile, vendar je bilo po oceni jugoslovanskih restitucijskih delegatov prepozno, saj naj bi bilo mnogo predmetov že pred tem odnesenih v Francijo. Ameriške oblasti, ki so poveljevale v Salzburgu in Zgornji Avstriji, so po poročilih restitucijskih delegatov razrešile večino restitucijskih zahtevkov (pozitivno ali negativno), sprejemale pa so jih do 30. aprila 1948, čeprav so tudi po tem datumu še reševale posamezne primere.⁵⁸

Restitucija v britanski okupacijski coni, ki je obsegala Koroško in Štajersko, je trajala od konca 1945 do septembra 1948. Po nekaterih ocenah je bilo prav v tej coni okoli 60 odstotkov jugoslovanske lastnine.⁵⁹ Po 30. septembru 1948 so britanske oblasti zahtevke (v dokumentih se omenja število okoli 110) preusmerjale na avstrijsko vlado, ta pa jih je zavračala s pojasnilom, da je restitucija v pristojnosti zavezniških oblasti. Poleg tega je avstrijska vlada opozarjala, da bi pogajanja o restituciji nujno odprla vprašanja recipročnosti med obema državama in da bi Avstrija morala plačati odškodnino za restituirano lastnino svojim državljanom, saj naj bi bilo več kot 90 odstotkov te lastnine kupljene v dobri veri, da ne gre za sporne predmete. Avstrijska vlada je zavzela stališče, naj se vprašanja restitucije odložijo do podpisa mirovne pogodbe, ki bo jasno določila restitucijske obveznosti Avstrije.⁶⁰

Medla stališča avstrijske vlade so se v britanski okupacijski coni ostreje odrazila na terenu. Kot poroča Blaznik, na Dunaju ni imel težav, pač pa je bila situacija mnogo zahtevnejša v Gradcu in Celovcu.⁶¹ Tu so postopki potekali prepočasi, vsaka aktivnost, kot je na primer pregled inventarja muzejev, je morala biti pisno podprta. O zapletenosti razmer pričata tudi njegovi ugotovitvi, ki ju je navedel v poročilu o pregledu gradiva na Dunaju in v Celovcu, kjer se je osredotočil zlasti na pregled arhiva Državnega komisariata za utrjevanje nemštva (*Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums*, RKFDV): »Na podlagi zbranega gradiva je mogoče razbrati obseg sistematičnega ropanja našega premoženja /.../. Iz mnogih aktov diha naravnost divje poželjenje po naših predmetih.«⁶²

⁵⁷ O vlogi zaveznikov pri restituciji v Evropi, še zlasti o ravnanju Rdeče armade in politiki SZ v povezavi s predmeti kulturne dediščine na zasedenih ozemljih, gl. COEURÉ 2017 (op. 17), str. 588–606. Jugoslavija je proti SZ v Nemčiji vložila okoli 1500 zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, ki pa jih je SZ zavrnila zaradi nepopolnih informacij. Gl. AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za period 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, l. 3. 1954, str. 16, 20.

⁵⁸ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, l. 3. 1954, str. 17.

⁵⁹ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, l. 3. 1954, str. 16.

⁶⁰ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, l. 3. 1954, str. 16.

⁶¹ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, obdobje 1946–1952, Izveštaji po kulturno umetničkim predmetima.

⁶² ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 763, prof. dr. Blaznik Pavle, Poročilo o delu od začetka aprila do začetka julija 1949, 12. 7. 1949, str. 4.

Podobno je iz poročil Franja Baša, Pavla Blaznika, Janeza Kramarja, Zdenke Munk in Vlatke Culek iz leta 1949, ki jih hrani AJ, mogoče razbrati ovire pri delu na terenu, zlasti v Gradcu in Celovcu. Blaznik in Munkova sta dobila dovoljenje za pregled arhivov in knjižnic na Koroškem in na Štajerskem, ne pa tudi muzejev. Ugotavljata, da je delo potekalo v zahtevnem ozračju, še posebno v Celovcu, »kjer nas je časopisje sprejelo z javnimi napadi«. ⁶³ Kot pišeta v poročilu, se veliko predmetov iz Gorenjske nahaja v Celovcu, prav tako pa jih je mnogo iz Spodnje Štajerske v Gradcu, kjer pa jih vodijo kot del njihovih zbirk. Poleg tega ugotavljata, da se starinarne v Gradcu okoriščajo s predmeti kulturne dediščine, zaplenjenimi med okupacijo, in da so se z lastnino, odneseno z ozemlja Slovenije v času druge svetovne vojne v Avstrijo, v večji meri okoriščali privatniki, pa tudi avstrijske javne ustanove. ⁶⁴

Na podlagi analize poročil restitucijske delegacije z Dunaja lahko sledimo tudi zapleteni dinamiki odnosov med zavezniki in avstrijsko oblastjo. Iz dokumentov je razvidno, da Avstrija nobenega predmeta ni vrnila brez odobritve zaveznikov. Poleg tega predstavniki restitucijskih delegacij zavezniških držav, vključno z Jugoslavijo, niso smeli izvajati terenskih raziskav v Avstriji, ampak so to delali strokovnjaki avstrijskih zavezniških oblasti na podlagi informacij in podatkov v restitucijskih zahtevkih. ⁶⁵ »Zajednički problem u sve tri zapadne cone je ograničavanje kretanja našim službenicama po zonama u cilju istraživanja naše imovine, teško davanje odobrenja da se izvrši pregled fabričkih postrojenja u cilju istraživanja i identifikovanja naše imovine,« je v poročilu iz leta 1948 ugotavljal Ivan Kreft. ⁶⁶ Ko so zavezniki določen predmet našli, so pozvali jugoslovanske strokovnjake, naj ga identificirajo kot jugoslovanskega, nato pa so priznali restitucijo oziroma vračilo, ki je bilo izvedeno na stroške avstrijske vlade. ⁶⁷ Čeprav se ugotovitve nanašajo na gospodarsko, prometno in drugo lastnino, jih lahko dovolj zanesljivo apliciramo tudi na predmete kulturne dediščine.

Poročila za področje kulturne dediščine kot veliko oviro restituciji izpostavljajo zlasti pomanjkljivo dokumentacijo oziroma pomanjkljivo dokumentirane restitucijske zahteve. Realizirani naj bi bili namreč zgolj popolni zahtevki, ki bi vsebovali vsaj konkretne navedbe, kje se predmet nahaja, in bili opremljeni z natančnimi opisi oziroma fotografijami predmetov. Teh je bilo malo, preostali, torej tisti s pomanjkljivo dokumentacijo ali brez nje, pa so bili zavrnjeni. Ker ni bilo znano, kje v Avstriji se predmeti nahajajo, so bili restitucijski zahtevki pogosto posredovani vsem štirim okupacijskim conam. Terenske raziskave zaveznikov so tako praviloma obrodile skromne rezultate, zlasti pri predmetih kulturne dediščine. ⁶⁸

⁶³ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, obdobje 1946–1952, Franjo Baš, Pavle Blaznik, Zdenka Munk, Poročilo o delu delegatov za restitucijo kulturnozgodovinskih predmetov iz Avstrije v Celovcu in Gradcu v času od 8. avgusta do 31. oktobra 1949, str. 1.

⁶⁴ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 763, prof. dr. Blaznik Pavle, Poročilo o delu od začetka aprila do začetka julija 1949, 12. 7. 1949, str. 4.

⁶⁵ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-139, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3. 1954, str. 16.

⁶⁶ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, Poročilo o delu Restitucijske delegacije v letu 1948, 29. 9. 1948, s. p.

⁶⁷ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-138, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3. 1954, str. 16.

⁶⁸ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 64, ovoj 54-64-138, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za period 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3.

Predmeti kulturne dediščine so hkrati relativno pozno postali središče zanimanja ustreznih organov. Čeprav je Vladimir Vodopivec v verbalni noti zavezniškim silam v Avstriji že leta 1946 opozarjal na prioriteten pomen predmetov umetniške, zgodovinske in znanstvene vrednosti ter izpostavljajal njihov pomen za kulturni razvoj nove države,⁶⁹ je restitucijska delegacija na Dunaju matično državo šele leta 1949 prosila za dodatne strokovnjake, ki bi delali na restituciji kulturno-umetniških predmetov v Avstriji.⁷⁰ Modest Golia, nekdanji sekretar Restitucijske komisije LRS, je leta 1949 poročal, da so ovire za uspešno realizacijo restitucijskih zahtevkov nastajale tudi v Jugoslaviji. Poročal je, da v matični državi ni bilo evidenc že vrnjenih predmetov, da so bili mnogi predmeti odvzeti na silo in da se lastniki pogosto ne spominjajo podrobnosti oziroma niso imeli možnosti slediti svoji lastnini, saj so bile stvari odvzete pretežno tistim, ki so bili poslani v koncentracijska taborišča.⁷¹

Jugoslovanske oblasti je, sodeč po dokumentih, zlasti jezilo dejstvo, da so zavezniki in avstrijska vlada dosledno zavračali restitucijske zahtevke za tisto lastnino, ki so jo lastniki, večinoma nemške narodnosti, sami odnesli iz Jugoslavije še pred koncem vojne, čeprav je šlo, kot navajajo jugoslovanski dokumenti, za lastnino sodelavcev okupatorjev in vojnih zločincev. Poročilo o delu Reparacijske komisije pri Vladi FLRJ navaja, da »/.../ se u svim tim slučajevima radilo o ljudima, koji su bili suradnici okupatora a često puta i ratni zločinci. Svi ovi zahtevi su odbačeni od avstrijske vlade.«⁷² Spori o »kvizlinški lastnini« so bili še posebno številni v britanski in ameriški okupacijski coni, kjer se je po ocenah restitucijskih delegatov, kot že povedano, nahajala večina jugoslovanske lastnine.⁷³

Poročilo Restitucijske komisije iz leta 1949 tako ugotavlja: »Ako se izuzmu ovi predmeti rad na restituciji dobara iz Avstrije provodi se kraju.«⁷⁴ V tem času so se tudi prizadevanja jugoslovanske diplomacije na področju predmetov kulturne dediščine začela preusmerjati v postopke ramplasmaja.⁷⁵

1954. Popisi restituirane robe dokazujejo, da je restitucija iz Avstrije vključevala stroje, surovine, orodje, gospodinjne predmete, obleko, pohištvo (brez umetniške vrednosti) in druge predmete, med katerimi praviloma ni predmetov kulturno-umetniške ali zgodovinske vrednosti. Gl. tudi AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 66, ovoj 54-66-150, obdobje 1946–1952, Izveštaji po kulturno umetniškim predmetima.

⁶⁹ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 65, ovoj 54-65-147, obdobje 1946–1958, s. p.

⁷⁰ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 46, ovoj 54-46-110, Poročilo in načrt dela restitucijske komisije za leti 1948 in 1949, s. p.

⁷¹ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 763, Zapisnik seje o pregledu dela za restitucijo kulturno zgod. predmetov, 22. 4. 1949.

⁷² AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 64, ovoj 54-64-138, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za periode 1946–1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3. 1954, str. 16.

⁷³ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 46, ovoj 54-46-110, Poročilo in načrt dela restitucijske komisije za leti 1948 in 1949: »I u ovoj coni /britanski, op. a./ imamo spor oko kvizlinške imovine.«

⁷⁴ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 46, ovoj 54-46-110, Načrt dela Restitucijske komisije za leti 1948 in 1949. Ugotovitev izhaja iz numerične analize realizacije v poročilu, ki leta 1949 govori o 880 restitucijskih zahtevkih, ki jih je Jugoslavija vložila proti Avstriji; od tega je bilo, kot navaja poročilo, popolnoma ali delno realiziranih 950 zahtevkov, zavrženih 610, v delu pa 320 zahtevkov. Dodatno je bilo vloženi 550 zahtevkov za restitucijo kulturno-umetniških in zgodovinskih predmetov, katerih realizacije poročilo ne navaja. Številka 950 se v grobem ujema z oceno okoli 1000 zahtevkov, ki jo navaja dokument iz leta 1954 (AJ, AJ-218, Jugoslovanski institut za zaščito spomenika kulture, t. e. 79, Restitucija kulturno umetniških dobara – zahtevi Beograda, Hrvat., Slovenije prema Austriji, 1947–1949).

⁷⁵ AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954, t. e. 46, ovoj 54-46-110, obdobje 1946–1953, Četrtletni načrti dela Restitucijske komisije za leti 1948 in 1949.

Stopnja realizacije restitucijskih zahtevkov za predmete kulturne dediščine

Realizacijo restitucijskih zahtevkov, ki jih je Jugoslavija vložila proti Avstriji, je mogoče rekonstruirati na podlagi seznamov, ki jih hranijo AJ, ARS in INDOK center. Sezname je na podlagi poročil relevantnih ustanov in evidentiranja vojne škode sestavljal takratni Zavod za varstvo kulturne dediščine, zbirne sezname pa je pripravljala zvezni Komite za kulturo in znanost.⁷⁶ Seznami so bili sestavljeni v več kopijah, ključne za rekonstrukcijo usode posameznih predmetov pa so rokopisne opombe na kopijah zahtevkov (sl. 3), ki se razlikujejo po hraniščih.

INDOK center hrani zbirni seznam 686 predmetov kulturne dediščine, za katere je FLRJ/LRS od Avstrije zahtevala vračilo. Napisan je v srbohrvaščini in opremljen s tipkanimi opombami: restituirano, ni restituirano, restituiran le manjši del, zavrnjeno, ni predmet restitucije, ni bilo odneseno, le preneseno, uničeno pri bombardiranju, nejasno. Pri nekaterih predmetih je z roko dopisano: zavrnjeno, ne, vrnjeno. Hkrati je v dokumentaciji INDOK centra tudi vseh 686 zahtevkov za posamezne predmete kulturne dediščine, ki jih je FLRJ/LRS vložila proti Avstriji. Ti so tipkani na eni A4 strani in napisani v nemščini. Vsebujejo kategorije: vlagatelj zahtevka, številka zahtevka, opis predmeta, prvotni lastnik in lokacija, okoliščine in dejstva transferja iz Jugoslavije, nova lokacija, priče. Na dnu je z roko pripisano stanje, za katerega smemo domnevati, da je bilo ugotovljeno v obdobju do leta 1959, ki je navedeno na mapi, v kateri je gradivo hranjeno.⁷⁷ Rokopisne opombe so: ne, vrnjeno, najdeno, delno vrnjeno. Ponekod piše, komu je bilo gradivo vrnjeno in kdaj je bilo restituirano. Tako je na primer na restitucijskem zahtevku FLRJ/LRS, proti Avstriji št. 8 (lastnik gradiva pred vojno je bil Župnijski urad Žalec) rokopisna opomba, da so bile zaplenjene knjige poslane v razrez, arhiv pa je bil vrnjen leta 1949 (sl. 3).⁷⁸ Večina zahtevkov je brez dokumentacije, le zelo redki vsebujejo na primer popis knjig.

ARS hrani povzetke 686 restitucijskih zahtevkov, ki jih je FLRJ/LRS vložila proti Avstriji. Gre za tipkopise na polovici A4-strani, vsak zahtevek vsebuje štiri točke (kratak opis predmeta, prvotno nahajališče, opis transferja in novo lokacijo, če jo je bilo mogoče ugotoviti). Tudi nekateri od teh povzetkov so opremljeni z rokopisnimi opombami, iz katerih je mogoče sklepati o nahajališču oziroma usodi predmeta. Tako je na primer zahtevek št. 128 za restitucijo opreme gradu Jablje, ki ga je FLRJ/LRS vložila proti Nemčiji, opremljen z opombo »FZC!«, ki je dopisana s svinčnikom.⁷⁹ Zahtevek št. 128 z enako vsebino, ki ga v daljši obliki hrani AJ, opombe nima, vsebuje pa več osnovnih podatkov, ki jih je bilo mogoče ugotoviti ob evidentiranju izgube.⁸⁰

Tudi AJ namreč hrani sezname restitucijskih zahtev, ki pa v fondu Jugoslovenski institut za zaščito spomenika kulture ne vsebujejo rokopisnih opomb.⁸¹ Seznam restitucijskih zahtev za predmete kulturne dediščine, ki jih je vložila LRS proti Avstriji, se številčno ujema s seznamom iz INDOK centra, kar pomeni, da lahko z dovolj veliko gotovostjo govorimo o 686 predmetih kulturne dediščine, ki jih je po vojni od Avstrije zahtevala LRS. Kot kaže navedeni primer gradu Jablje, lahko

⁷⁶ Sezname hrani AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954.

⁷⁷ INDOK center, Restitucija arhivov iz Avstrije, spis št. 75/1959.

⁷⁸ INDOK center, Restitucija arhivov iz Avstrije, spis št. 75/1959.

⁷⁹ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 764. št. 128.

⁸⁰ AJ, AJ-218, Jugoslovenski institut za zaščito spomenika kulture, t. e. 74, Restitucija kulturno umetniških dobara – zahtevi Beograda, Hrvat., Slovenije prema Austriji, 1947–1949, št. 128.

⁸¹ AJ, AJ-218, Jugoslovenski institut za zaščito spomenika kulture, t. e. 79, Restitucija kulturno umetniških dobara – zahtevi Beograda, Hrvat., Slovenije prema Austriji, 1947–1949.

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA ZJUGOSLAVIJA

Forderung für die Restitution des kultur oder kunsthistorischen
Gutes aus Österreich

Volksrepublik Slowenien
Nr. 00003

1. Benennung und Beschreibung des geforderten kultur oder kunsthistorischen Gutes.

Kirchenrechnungen aus den Jahren 1790-1894
26 Gründungsurkunden
6 gebundene Sehlenregister 1826-1888
Vermählungsurkunden und Schriften 1800-1911
Kirchliche und Kirchenguts Inventare bis 1906
3 Hefte vermählungs Protokole
4 Protokole
1 Firmungsprotokol
2 Arbeitsprotokole
1 gebundenes Verzeichnis der Mitglieder kirchlicher Organisationen

2. Eigentümer oder Vormund des geforderten Gutes. Wo sich das Gut befand, bevor es nach Österreich abgebracht wurde.

Pfarramt Žalec

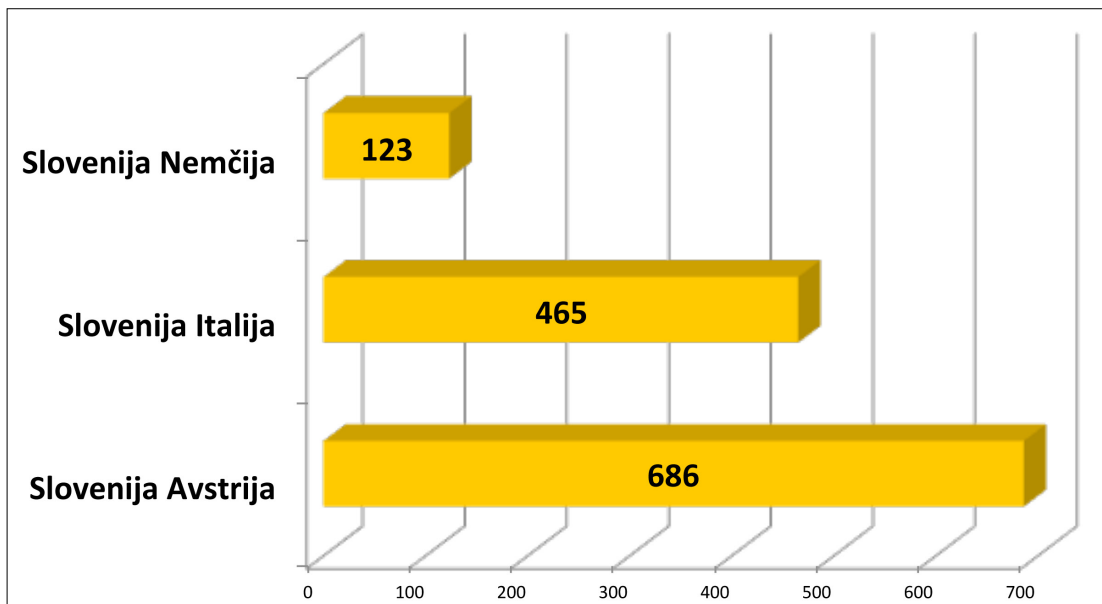
3. Tatsachen und Umstände unter welchen das Gut aus dem jugoslawischen Gebiet abgebracht wurde.

Am 19. November 1942 an Dr. Wolfgang Sittig, Archivar,
Graz, Schillergasse 24/III. abgesandt.

4. Wochin das Gut abgebracht wurde.

Graz, Schillergasse 24./III. Österreich

*Kopije risole u papir
Arhiv 1949 vrack*

Graf 1: Število zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, ki jih je FLRJ/LRS leta 1947 vložila proti Avstriji, Italiji in Nemčiji (N = 1274)

branje in primerjava dokumentov iz treh arhivov metodološko učinkovito pomagata pri identifikaciji usode posameznih predmetov.

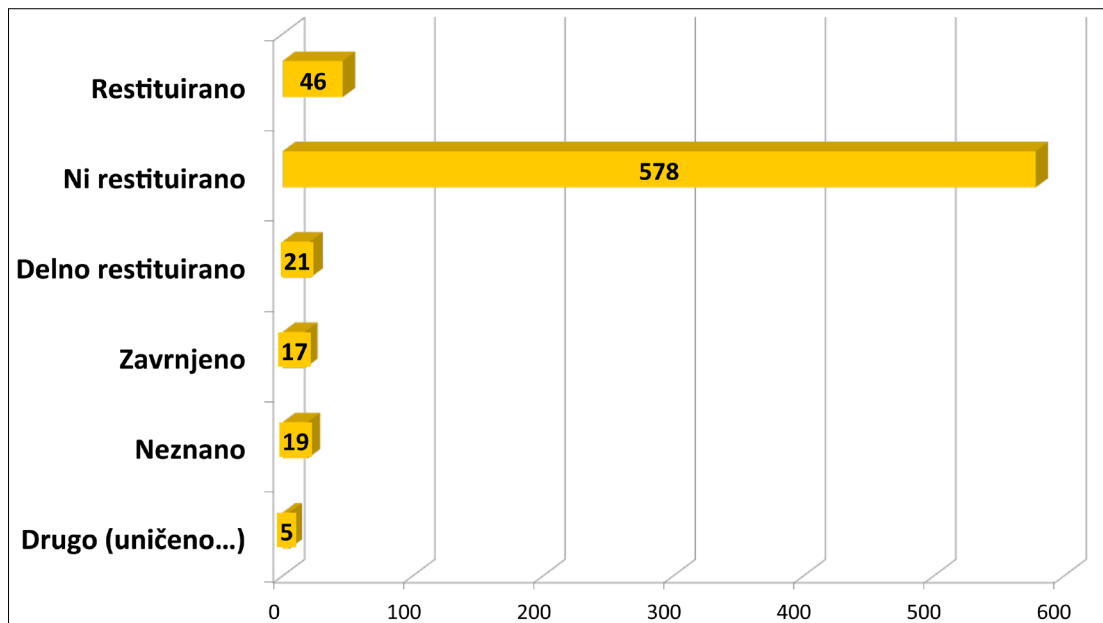
FLRJ je, sodeč po dokumentih iz leta 1954, proti Avstriji vložila več kot 1000 zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine,⁸² od tega lahko natančno določimo število vloženih zahtevkov LRS proti Avstriji na 686, kot kaže analiza restitucijskih seznamov.⁸³ Proti Italiji je LRS vložila 465 zahtevkov, proti Nemčiji pa 123 zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine (graf 1).

Le sedem odstotkov zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, ki jih je LRS vložila proti Avstriji, je bilo realiziranih pozitivno, torej so bili predmeti vrnjeni; gre večinoma za arhivsko gradivo (graf. 2). Analiza realizacije, kot jo prikazujejo restitucijski sezname 686 predmetov, razkriva, da med vrnjenimi predmeti ni zvonov, umetniških del in glasbenih inštrumentov, le delno so bile vrnjene knjige, arhivi, knjižnice, šolske kronike, pohišstvo in numizmatične zbirke. Zlasti izstopajo zahtevki za vračilo grajskih inventarjev. Če je pri zahtevkih za predmete drugih vrst večinoma dopisana opomba »ne« ali »ni vrnjeno«, pri gradovih skoraj vedno piše »zavrnjeno«.⁸⁴ Tako na primer zahtevek za restitucijo umetnostnozgodovinske opreme gradu Otočec št. 123, ki ga je FLRJ/LRS, vložila proti Avstriji, spodaj desno vključuje rokopisno opombo »Odbito«, ki dokazuje,

⁸² AJ, AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945-1954, t. e. 64, ovoj 54-64-138, Kratka informacija o radu Reparacione komisije Vlade FNRJ za period 1946-1953 god. i ostvarenju reparacionih i restitucionih zahteva, 1. 3. 1954, str. 14, 15. Jugoslavija je proti Bolgariji vložila tudi 120 zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, odnesenih iz Makedonije, vendar je bolgarska vlada vse zahtevke zavrnila. Prav tako je Madžarska zavrnila veliko večino izmed 800 zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, ki so jih Madžari odnesli v času vojne, kot tudi 5000 zahtevkov za predmete kulturne dediščine, ki so jih odnesli med vojnama.

⁸³ INDOK center, Restitucija arhivov iz Avstrije, spis št. 75/1959; AJ, AJ-218, Jugoslovenski institut za zaščito spomenika kulture, Restitucija kulturno umetniških dobara – zahtevi Beograda, Hrvat., Slovenije prema Austriji, 1947-1949, t. e. 79.

⁸⁴ INDOK center, Restitucija arhivov iz Avstrije, spis št. 75/1959.

Graf 2: Realizacija zahtevkov za restitucijo predmetov kulturne dediščine, ki jih je leta 1947 FLRJ/LRS vložila proti Avstriji (N = 686)

da je bila zahteva zavrjnena (sl. 4). Na seznamu v INDOK centru se osem od enajstih zavrjenih zahtevkov nanaša na inventarje gradov.⁸⁵ To je nedvomno povezano z že zapisano ugotovitvijo, da so zavezniki in avstrijske oblasti restitucijo lastnine, ki so jo z ozemlja Jugoslavije sami odnesli lastniki nemške narodnosti, dosledno zavračali.

Analiza arhivskih virov je pokazala, da je bila realizacija zahtevkov za vračilo predmetov kulturne dediščine (z izjemo arhivskega gradiva) skromna, hkrati pa je razkrila vzroke za takšno stanje: nepopolna oz. odsotna dokumentacija zahtevkov, zahtevno delo na terenu v Avstriji in Jugoslaviji, pozno zanimanje za te predmete s strani političnih struktur, ki so dajale prednost drugim področjem, pomanjkljiva evidenca že vrnjenih predmetov v Jugoslaviji, odvisnost procesa od zapletenih odnosov med avstrijsko vlado in zavezniki, med zavezniki samimi (še zlasti s SZ) ter med zavezniki in jugoslovansko vlado, navsezadnje pa tudi zapletene razmere vzpostavljanja nove oblasti v Jugoslaviji. Raziskava, katere rezultati so prikazani v prispevku, je namreč pokazala tudi, kako se je nova država Jugoslavija institucionalno in proceduralno lotevala restitucije predmetov kulturne dediščine kot elementa kulturne diplomacije. Nakazala je pomen vprašanja lastništva predmetov kulturne dediščine v novi politični realnosti po letu 1945. Rezultati analize, predstavljene v prispevku, tako ponujajo podlago za nadaljnje umetnostnozgodovinske raziskave usode predmetov kulturne dediščine med drugo svetovno vojno in po njej. Naslednji koraki raziskave se s tem nakazujejo v smeri proučevanja restitucije, kot jo lahko razkrijejo dokumenti, ki jih hranijo avstrijski in drugi arhivi v tujini, in na študije primerov provenience posameznih predmetov oziroma zbirk kulturne dediščine.⁸⁶

⁸⁵ Gre za gradove Boštanj, Dornava, Pogled, Puterhof, Otočec, Rače, Grmača in Slatna.

⁸⁶ Raziskave za pričujoči prispevek so potekale na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna financira Javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, in mednarodnega

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

Forderung für die Restitution des kultur oder kunsthistorischen Gutes aus Oesterreich.

Volksrepublik *Slovenien*
Nr. 00123

1. Benennung und Beschreibung des geforderten kultur oder kunsthistorischen Gutes.

Kulturhistorischer Inventar aus dem Schlosse Otočec bei Novo mesto.

2. Eigentümer oder Vormund des geforderten Gutes. Wo sich das Gut befand, bevor es nach Oesterreich abgebracht wurde.

FHRJ.

3. Tatsachen und Umstände, unter welchen das Gut aus dem jugoslawischen Gebiet abgebracht wurde.

Während der Okkupation weggebracht.

4. Wohin das Gut abgebracht wurde.

Irgendwohin nach Oesterreich.

Oder

4. Restitucijski zahtevak FLRJ/LRS proti Avstriji št. 123, INDOK center, Ljubljana

projekta TransCultAA. Transfer predmetov kulturne dediščine v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju (HERA Joint Research Programme "Uses of the Past", 5087-00528A). Za dragocene nasvete se zahvaljujem dr. Tini Košak, z pomoč pri zbiranju in iskanju gradiva pa Metki Košir iz INDOK centra ter zaposlenim v Arhivu Republike Slovenije in Arhivu Jugoslavije.

Restitution of Objects of Cultural Heritage from Austria to Yugoslavia after 1945

Summary

The paper discusses the restitution of objects of cultural heritage from Austria to Yugoslavia after 1945. The hereby presented findings represent the basis for researching the provenance of artworks and objects of cultural heritage that were subject to restitution. The study encompasses analysis of archival material kept in the Archives of Yugoslavia (the archival fond Reparation commission of the Government of Federal People's Republic of Yugoslavia), the Archives of the Republic of Slovenia (the fond Restitution commission 1949–1950), and the Heritage Information and Documentation Centre of the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia (the archival unit The restitution of the archival fonds from Austria). The content is incorporated into the wider context of the reconstruction of post-war Europe, especially the establishment of Allied military authority in Austria in 1945. The Allies divided Austria into four occupation zones; Lower Austria and Burgenland were part of the Soviet Union occupation zone, Tyrol and Vorarlberg were part of the French zone, Salzburg and Upper Austria were part of the United States zone, while Carniola and Styria were part of Great Britain's zone. Vienna was divided among all four of the Allied forces. According to some estimates, approximately 60 percent of the Yugoslav property was in the British zone. The restitution of artworks and other objects of cultural heritage was in the scope and jurisdiction of the Allies. In contrast to Germany, the Allies enabled the Austrian government slightly more sovereignty, which, in reality, meant that when deciding about restitution, they often referred to the jurisdiction of the Austrian government and vice versa. During the time that the Allied military authority was established in Austria, the new state of Yugoslavia was formed through political, legislative and diplomatic work. In the context of facing the consequences of the war, Yugoslavia also dealt with the question of war damage and post-war restoration, among others. In the first years after the war, the restitution of the means of transport, machines, other factory equipment and raw materials, was markedly put in the forefront. The Yugoslav government became interested in the restitution of objects of cultural heritage only after 1949, when restitution in other fields had already been finished, even though the restitution delegates in Austria highlighted the importance of artworks' restitution even before that time.

Consequently, with regards to the restitution of the archives, the activities of the Delegation of the National Government of Slovenia for the Restitution of Documents, which operated in Vienna from 4 November to 22 December 1945, were highly significant. The delegation's goal was to reconstitute land registries, registers and cadastre records—thus the sources of a highest significance for the identity of the Slovenian territory. Despite extremely difficult circumstances in which the delegation members carried out their fieldwork (destroyed infrastructure, lack of transport means, lack of operating funds), they managed to reconstitute a significant amount of archival material originating from Lower Styria (Maribor, Ptuj, Celje), as well as from other parts of Slovenia (Krško, Ljubljana, Novo mesto). The fact that the fieldwork was carried out even before the decision of the reparation conference was accepted in Paris on 21 November 1945 was crucial for the success of the delegation, since the conference determined the jurisdiction of the Allied forces over the restitution.

The DFJ Military Mission in Vienna was established on 1 January 1946 and operated under the leadership of colonel Vladimir Vodopivec (1889–1994). The Restitution Delegation of the DFJ Military Mission, which operated under the leadership of Slovene diplomat, publicist and political worker Ivan Kreft (1906–1985), was established at the same time. On 20 October 1946, the Military Mission was replaced by the Yugoslav Political Representation, and from then on, the restitution delegation operated under the name Restitution Delegation of the FLRJ Political Representation in Austria. In Yugoslavia, the restitution

was under the jurisdiction of the Institute for Debt Reparations, which was founded on 23 November 1945; later, the work was carried out by the Reparation Committee of the Yugoslav government, established on 19 February 1946. The president of the Reparation Committee was Boris Kidrič (1912–1953), one of the leading Yugoslav politicians, which indicates the importance that the new government attributed to restitution, primarily in regard to economic resources.

The restitution delegation's reports are the key source enabling the reconstruction of the state of the return of objects of cultural heritage from Austria to Yugoslavia in the first years after the war, and especially the circumstances in which the delegation operated, as well as the identification of the key experts and protagonists participating. It is especially important to note that the Allies did not allow Yugoslav experts to work in the field, rather, their representatives carried out fieldwork based on the material they received in the scope of restitution claims, as evident from the reports. It was therefore highly problematic that these claims usually lacked detailed information and documentation, such as photos and detailed descriptions of artworks. The archival sources reveal that the Yugoslav authorities were especially dissatisfied by the fact that the Allies and the Austrian government consistently rejected restitution claims for the properties transferred from Yugoslavia before the end of the war by predominantly owners of German nationality. Even more so, as, according to the Yugoslav sources, it was the property of the occupying forces' collaborators and war criminals. These were often the assets of castle owners.

The restitution delegation's reports, generally signed by Ivan Kreft, summarized the events according to occupation zones. The Allies did not have a unified protocol to decide about the restitution, rather, in each occupation zone, it was carried out differently. The British zone, where the majority of property of Yugoslav origin was located, was especially important for Yugoslavia and Slovenia. As reported, notably by Zdenka Munk (1912–1986), Franjo Baš (1899–1967) and Dr. Pavle Blaznik (1903–1984), the fieldwork encountered numerous obstacles in that area. The experts put particular emphasis on the difficult circumstances in Graz and Celovec.

Based on the quantitative analysis, the paper presents the scope of the realization of restitution claims, which Yugoslavia and Slovenia filed against Austria for the objects of cultural heritage. The claims were compiled based on recorded war damage and reports from relevant institutions by the then Institute for the Protection of Cultural Heritage, while the federal Committee for Culture and Science prepared consolidated lists. All in all, Slovenia filed 1274 claims for the restitution of objects of cultural heritage against Germany, Italy and Austria, with the majority of them, 686, against Austria. Analysis revealed that the realization of claims for the restitution of objects of cultural heritage, excluding archival material, was modest and it can be estimated at 7 percent. Moreover, the reasons for this state have been pinpointed, which are the incomplete or lacking documentation on claims, difficult fieldwork in Austria and Yugoslavia, late interest in cultural objects by the authorities, which prioritised other areas, lack of evidence regarding previously restituted objects in Yugoslavia, the dependence of the process on complex relations between the Austrian government and the Allies, among the Allies themselves (especially with the Soviet Union), and among the Allies and the Yugoslav government, and, last but not least, the complex circumstances of establishing a new authority in Yugoslavia.

The reviewed archival material enabled the reconstruction of some of the key processes, institutions and protagonists, connected to the restitution of objects of cultural heritage from Austria to Yugoslavia in the first years after the end of WWII, and shed light on the circumstances that affected the activities connected to the return of these objects. Research also revealed how the new Yugoslavia institutionally and procedurally started to deal with the restitution of objects of cultural heritage in the context of cultural diplomacy and indicated the importance of the question of the objects' ownership in the new political reality after 1945. Therefore, the results of the analysis provide basis for prospective art historical research of the transfers of objects of cultural heritage between and after WWII. Further research can thus tackle the question of the restitution on the transnational level, by studying the documents kept in Austrian and other archives abroad, and the cases of individual artworks' and collections' provenance.

✓ 115. Župni ured, sv.Lovrec 2 zvona	Nisu restituisana
✓ 116. Župni ured, sv. Anton, Slov. Gorice Razne slovenačke knjige	Nisu restituisane
✓ 117. Srez Gornji Grad Sreska arhiva	Nije restituisana
✓ 118. Župni ured, Ovsišče 3 crkvena ruha	Nije restituisano
✓ 119. Franciskanski samostan, Nazarje Razne teološke knjige	Restituisan jedan deo
✓ 120. Župni ured sv. Jakob, Pameče 4 zvona	Nisu restituisana
✓ 121. Župni ured, Vransko 5 zvona	Nisu restituisana
✓ 122. Župni ured, Naklo razne crkvene stvari	Nisu restituisane
✓ 123. Zamak Otočec, Novo Mesto Kulturno istoriski inventar	Nep priznaju pravo restitucije
✓ 124. Župni ured sv. Lovrenc, Slov. Gorice Slovenačke beletrističke knjige	Nisu restituisane
✓ 125. Župni ured, Teharje Povelja cara Franje	Restituisano 1949
✓ 126. Župni ured, Komenda Razne knjige	Nisu restituisane
✓ 127. Župni ured, Mozirje 7 zvona	Nisu restituisana
✓ 128. Župni ured, Kranj Razne crkvene stvari	~~Razne crkvene stvari~~ Nisu restituisane
✓ 129. Župni ured, Bizeljsko 3 zvona	Nisu restituisana
✓ 130. Župni ured, Majšperk 2 kaleža i dr.	Nisu restituisani
✓ 131. Dvógodišnja trgovačka škola, Celje 2907 knjiga	Nisu restituisane
✓ 132. Župni ured, sv. Jan 3 zvona	Nisu restituisana
✓ 133. Zamak Bogenšperk Celokupni inventar zamka	Isto kao br.22
✓ 134. Župni ured, Reče 200 knjiga i 20 zbirki leptira	Nisu restituisani
✓ 135. Župni ured, sv. Jurij kod Celja 5 zvona	Nisu restituisana

APPARATUS

IZVLEČKI IN KLJUČNE BESEDE

ABSTRACTS AND KEYWORDS

Boris Golec

Višnjegorski slikarji 17. in 18. stoletja, njihovo socialno in naročniško okolje.

Frančišek Karel (Francesco) Faenzi, Franc Faenzi, Janez Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karel Ludvik Gentilli, Peter Straspurger, Franc Anton Nirenberger, Franc Ksaver Nirenberger, Anton Nirenberger

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava devet slikarjev, izpričanih v kranjskem mestecu Višnja Gora od leta 1644 do leta 1790. Razen dveh so bili med seboj vsi sorodstveno povezani, čeprav je šlo le v dveh primerih za zaporedni generaciji, pri družini Faenzi iz 17. stoletja za očeta in sina, pri družini Nirenberger iz 18. stoletja pa za očeta in dva sinova. Druge sorodstvene vezi so se spletle s svaštvom in porokama z vdovama slikarjev.

V Višnji Gori delujoči slikarji niti v kranjskem regionalnem merilu niso bili prvovrstni umetniki svojega časa. Dela štirih niso ohranjena oziroma niso identificirana kot njihova. Delo najstarejšega, Francesca Faenzija, poznamo samo iz pisnih virov; ohranjena sta dva pozlačena oltarja Janeza Jakoba Menharda in več del Antona Nirenbergerja, ki je deloval na Gorenjskem, vse obravnavane slikarje pa po kvantiteti in kvaliteti presega Franc Anton Nirenberger, čigar slike in pozlavitve oltarjev najdemo v širokem geografskem prostoru dežele Kranjske. Prištevati ga je mogoče med boljše slikarje, katerih slikarstvo je šlo v korak z umetnostnim razvojem poznega baroka. Prispevek obravnava tudi gmotne razmere slikarjev in njihovo vključenost v družbeno okolje.

Ključne besede: slikarji, socialno okolje, naročniki, Višnja Gora, rodbina Faenzi, Johann Jakob Menhard, Jakob Killer, Peter Straspurger, rodbina Nirenberger

Boris Golec

17th and 18th Century Painters from Višnja Gora, their Social Environment and Commissioners.

Franz Karl (Francesco) Faenzi, Franz Faenzi, Johann Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karl Ludwig Gentilli, Peter Straspurger, Franz Anton Nirenberger, Franz Xaver Nirenberger, Anton Nirenberger

1.01 Original scientific article

The paper analyses nine painters attested in Višnja Gora from 1644 to 1790. With the exception of two, all of the others were related, even though in only two cases were there two generations; a father and son in the Faenzi family in the 17th century, and a father and two sons in the Nirenberger family in the 18th century. Other family ties were created by marriage and two weddings to the painters' widows.

The painters working in Višnja Gora were not high-quality artists of their time, not even within Carniolan regional standards. The works of four of them are not preserved or have not been identified. The work of the oldest among them, Francesco Faenzi, is known only through written sources, while two gilded altars by Johann Jakob Menhard are preserved, and several works are also known by Anton Nirenberger who worked in Upper Carniola. All these painters were surpassed in quantity and quality by Franz Anton Nirenberger, whose paintings and the gildings of altars can be found in a wide geographical area of Carniola. He can be considered one of the better painters whose paintings followed the artistic development of the late Baroque. The paper also analyses the painters' financial situation and their integration in their social environment.

Keywords: painters, social context, art patronage, Višnja Gora, Faenzi family, Johann Jakob Menhard, Jakob Killer, Peter Straspurger, Nirenberger family

Renata Komić Marn

»Če bo hotel muzej pridobiti kaj boljših stvari, bo moral za nakup tvegati večje vsote.«

Nakupi za Narodni muzej na dražbi Szapáryjeve zbirke v Murski Soboti

1.01 Izvirni znanstveni članek

V letih 1930 in 1931 je v gradu Murska Sobota na skrajnem vzhodu Dravske banovine v Kraljevini Jugoslaviji potekala javna dražba. Razprodajali so premočno premoženje madžarskega državljana in veleposestnika grofa Ladislava Szapáryja, lastnika murskosoboškega gradu. Analiza dražbenega/prodajnega zapisnika, cenilnega kataloga in drugega z razprodajo povezanega gradiva prinaša dragocene podatke o grofovi zbirki in osvetljuje poti, po katerih so umetnine zapustile grad v Murski Soboti. Poleg tega postavlja izhodišča za ugotavljanje njihove poznejše usode in pogosto tudi sedanjega hranišča. Tako je bilo mogoče sestaviti popoln seznam predmetov iz Szapáryjevega gradu, ki jih je na dražbi leta 1930 nakupil Josip Mal, ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani, in jih natančneje predstaviti. Čeprav se je Mal precej preneglil pri kupovanju in negospodarno porabil sredstva, ki jih je imel na razpolago, pa je bil izbor predmetov premišljen, daljnosežen in utemeljen, saj gre večinoma za izjemne umetnine, ki si zaslužijo več pozornosti, kot so je bile deležne doslej.

Ključne besede: Ladislav Szapáry (1864–1939), Josip Mal (1884–1978), dražbe, grad Murska Sobota, Narodni muzej Slovenije, starinsko pohištvo

Katarina Šmid

Orfej med živalmi na ptujskem Orfejevem spomeniku – upodobitev ekfrazе Filostrata Mlajšega?

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava osrednji prizor Orfeja med živalmi na Orfejevem spomeniku na Ptuj (rimska Petoviona) in njegovo ujemanje s sliko, ki jo opisuje Filostrat Mlajši v svojem delu *Eikóveç* in ki naj bi visela v neki zasebni galeriji v Neapolisu. Filostratova ekfrazа naj bi se ikonografsko ujemala z relativno redko zastopano skupino II b iz motivne klasifikacije Henrija Sterna, Orfej pa naj bi sodil v t. i. frigijski tip. Po Sternu je osnovni zgled za to skupino tabelna slika, ki jo opisuje Filostrat Mlajši, ali pa morebiti neka starejša slika, ki je vplivala nanjo. Kot najboljše primerjave so bili izpostavljeni mozaiki iz Blanzý-lès-Fismesa, neznane najdišča v severni Siriji

Renata Komić Marn

«If the museum wishes to obtain better things, it will have to risk higher sums.»

The Acquisitions for the National Museum at the Auction of the Szapáry Collection in Murska Sobota

1.01 Original scientific article

In 1930 and 1931, a public auction was held at the Murska Sobota Castle in the far east of the Drava Banate in the Kingdom of Yugoslavia. The movable property of the Hungarian citizen and landowner Count Ladislav Szapáry, the owner of the Murska Sobota Castle, was being sold off. The analysis of the sales records, auction catalogue and other materials connected to the auction, brings about valuable information about the Count's collection and illuminates the way through which the artworks left the castle in Murska Sobota. It also presents the starting point for finding out the items' subsequent fate and, oftentimes, their present location. It was thus possible to compile a complete list of the objects from Szapáry's castle, which Josip Mal, the director of the National Museum in Ljubljana, purchased at the auction in 1930, and present them in detail. Even though Mal acted rather hastily when buying the items and spent the means that were at his disposal, his selection of objects was deliberate, far-reaching and valid, since it primarily consists of exceptional works of art that deserve greater attention than they have received so far.

Keywords: Ladislav Szapáry (1864–1939), Josip Mal (1884–1978), auctions, Murska Sobota Castle, National Museum of Slovenia, antique furniture

Katarina Šmid

Orpheus among the Animals on the Orpheus Monument in Ptuj: An Echo of the Ekphrasis by Philostratus the Younger?

1.01 Original scientific article

The article discusses the central motif of Orpheus among the animals on the Orpheus monument in Ptuj (Roman Petovio) and its analogies with the imago that supposedly hung in a private gallery in Neapolis and was precisely described by Philostratus the Younger in his *Eikóveç*. Philostratus' ekphrasis should (regarding the classification of the motif by Henri Stern) match the relatively rarely represented group II b and Orpheus should belong to the type of the so-called Phrygian Orpheus. According to Stern, an archetype for the whole group would be the panel painting, described by Philostratus the Younger or perhaps the more ancient one that influenced his ekphrasis.

in Shahbe. Tudi nekatere živali, ki so upodobljene na Orfejevem spomeniku (lev, merjasec, volk, ovca, ptice), in drugi detajli (drevesne veje, ki se bočijo nad prizorom in na katerih sedijo ptice) so pri Filostratu izrecno omenjeni, glasbenikova drža pa se v vseh podrobnostih ujema tako s skoraj vsemi primerki iz skupine II b kot tudi s Filostratovo ekfrazo.

Ključne besede: Orfej, Orfejev spomenik, Orfej med živalmi, Filostrat Mlajši, Petoviona, ekfrazo, Imagines, Eikóves

Barbara Vodopivec

Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava restitucijo predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945. Ugotovitve predstavljajo podlago za nadaljnje umetnostnozgodovinske raziskave provenience. Prispevek izhaja iz kritične analize arhivskega gradiva, ki v tem kontekstu še ni bilo interpretirano in ki ga hranijo Arhiv Jugoslavije, Arhiv Republike Slovenije in Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino Ministrstva Republike Slovenije za kulturo. V ospredje postavlja osvetlitev okoliščin, v katerih je potekala restitucija, rekonstrukcijo ključnih akterjev in ustanov ter oceno stopnje realizacije zahtevkov za vračilo predmetov kulturne dediščine, ki jih je proti Avstriji vložila Jugoslavija oziroma Slovenija. Pri tem izpostavlja vzroke za stanje in tako pogloblja razumevanje procesa restitucije. Odgovore vpenja v širši kontekst rekonstrukcije povojne Evrope, od vloge zaveznikov in političnega, zakonodajnega ter diplomatskega oblikovanja nove države Jugoslavije do soočenja Evrope z vojno škodo in s tem povezanega vzpostavljanja novih identitet ter doktrine varstva kulturne dediščine. Zaradi velikega obsega arhivskega gradiva se prispevek osredotoča na analizo dokumentov jugoslovanske strani.

Ključne besede: restitucija umetnin, provenienca, transfer predmetov kulturne dediščine, Ivan Kreft, restitucijska pogajanja, restitucijska delegacija, Jugoslavija, Zdenka Munk, Franjo Baš, Pavle Blaznik

The best comparisons so far were pointed out to be the mosaics from Blanzly-lès-Fismes, from the unknown site in northern Syria, and Shahba. Interestingly, some of the animals (lion, boar, wolf, sheep, birds) and other details (branches with the sitting birds above the scene), especially mentioned in Philostratus' description, are also present in the Orpheus stele in Poetovio. Nevertheless, his posture also corresponds completely to almost all of the representatives of group II b, as well as to the Philostratus' ekphrasis.

Keywords: Orpheus, Orpheus Monument, Orpheus among the animals, Philostratus the Younger, Poetovio, ekphrasis, Imagines, Eikóves

Barbara Vodopivec

Restitution of Objects of Cultural Heritage from Austria to Yugoslavia after 1945

1.01 Original scientific article

The paper discusses the restitution of objects of cultural heritage from Austria to Yugoslavia after 1945. The findings present a basis for further art historical research of provenance. The paper is based on a critical analysis of archival sources kept in the Archives of Yugoslavia, the Archives of the Republic of Slovenia and the Heritage Information and Documentation Centre (INDOK Centre) of the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, which have not yet been interpreted in this context. The paper focuses on the circumstances in which the restitution was carried out, crucial protagonists and institutions, and offers the quantitative analyses of the realization of restitution claims for objects of cultural heritage that were filed by Yugoslavia or Slovenia against Austria. The paper attempts to pinpoint the reasons for such a state and, thus, deepens our understanding of the restitution process. The answers are incorporated into the wider context of the reconstruction of post-war Europe, from the role of the allies, the political, legislative and diplomatic formation of the new state of Yugoslavia, to Europe facing war damage and the establishment of new identities as well as the doctrine of the protection of cultural heritage connected to the latter. Due to the abundance of surviving archival sources, the paper focuses on the analysis of the Yugoslav documents.

Keywords: restitution of artworks, provenance, transfer of cultural heritage objects, Ivan Kreft, restitution negotiations, restitution delegation, Yugoslavia, Zdenka Munk, Franjo Baš, Pavle Blaznik

Jure Volčjak

Cerkve goriške nadškofije na Kranjskem v času nadškofa Karla Mihaela grofa Attems.

1. del: Bistrski, gorenjski in metliški arhidiakonati

1.02 Pregledni znanstveni članek

V obsežnejšem članku, ki bo razdeljen na tri dele, bodo predstavljene cerkve goriške nadškofije na Kranjskem, ki so omenjene v vizitacijskih zapisnikih prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attems (1752–1774). V prvem delu prikazujemo cerkve arhidiakonata kartuzije Bistre, gorenjskega arhidiakonata in arhidiakonata nemškega viteškega reda v Beli krajini. Na začetku članka so prikazani patrociniji oziroma titulature oltarjev na osnovi liturgične hierarhije, sledi predstavitev posameznih cerkva po začrtani strukturi.

Ključne besede: cerkve, goriška nadškofija, 18. stoletje, Karel Michael grof Attems, Bela krajina, Kranjska, bistrski arhidiakonati, gorenjski arhidiakonati, metliški arhidiakonati

Jure Vuga

Podoba samogibljive skulpture malika, mehničnega čudesa ali »avtomata« na Kranjskem oltarju

1.01 Izvirni znanstveni članek

Na dveh ohranjenih lesenih tablah t. i. Kranjskega oltarja, krilnega oltarja župnijske cerkve sv. Kancijana v Kranju (Belvedere, Dunaj), sta upodobljena beg in mučeništvo svetnikov Kancija, Kancijana, Kancijanile in Prota, ki so pobegnili iz Rima in zavrnili čaščenje Jupitrovega kipa. Rumeno obarvan kovinski kipec malika na prizoru njihovega mučeništva je umetnik upodobil na zobatem kolesu, ki ob vrtenju povzroča zvončkljanje kraguljčkov na štirih navpičnih oseh ob robovih kapitela. Slikarjev namen je bil poudariti poznavanje legendarnih zgodb o gibljivih skulpturah, ki zvonijo z zvonci, kot so *Salvatio Romae* (opisani v vodnikih za romarje, znanih kot *Mirabilia Urbis*). Z mehničnimi čudesi, ki so se razširila po Evropi v 15. in zgodnjem 16. stoletju, so najpogosteje opremili mestne ure in orgle. Mojster Kranjskega oltarja je zelo verjetno nekaj časa bival v Nürnbergu, kjer je na lastne oči videl še danes ohranjene gibljive figure, ki so del urnega mehanizma na pročelju tamkajšnje Marijine cerkve.

Jure Volčjak

The Churches of the Archdiocese of Gorizia in Carniola in the Time of Archbishop Karl Michael von Attems.

Part 1: The Archdeaconry of Bistra, Upper Carniola (Gorenjska) and Metlika

1.02 Review article

The churches of the Archdiocese of Gorizia in Carniola, mentioned in the visitation records of the first archbishop of Gorizia, Karl Michael von Attems (1752–1774), will be presented in an extensive article, which will be divided into three parts. The churches that stood in the archdeaconry of the Bistra Carthusian monastery, the archdeaconry of Upper Carniola, and the archdeaconry of the German Teutonic Order in Bela krajina will be presented in Part 1. The patrocina or the titlature of the altars are presented at the beginning of the article based on liturgical hierarchy, followed by introductions of individual churches according to the outlined structure.

Keywords: churches, Archdiocese of Gorizia, 18th century, Karl Michael von Attems, Bela krajina, Carniola, archdeaconry of Bistra, archdeaconry of Upper Carniola (Gorenjska), archdeaconry of Metlika

Jure Vuga

A Depiction of a Self-moving Sculpture of an Idol, a Mechanical Marvel or Automaton in the Krainburg Altarpiece

1.01 Original scientific article

Around 1500, the Master of the Krainburg Altarpiece produced two wooden panels, parts of a lavish Gothic altarpiece for the parish church of Saint Cantianus in Kranj (Germ. Krainburg), which are now kept in the Belvedere in Vienna. According to legend, the saints Cantius, Cantianus, Cantianilla and Protus escaping from Rome refused to worship a statue of Jupiter. In the scene of their martyrdom, the artist depicted a metal-like statuette on a cogwheel mechanism, which can be made to rotate, causing the ringing of the bells on the vertical levers along the four sides of the pedestal. The intention of the painter was to emphasize his acquaintance with legendary stories about moving statues with ringing bells, like the *Salvatio Romae* (described in guides for pilgrims known as *Mirabilia Urbis*). Mechanical figures spread around Europe in the 15th and early 16th century and were mostly part of municipal or church clocks and organs. The master of the Krainburg altarpiece had most probably lived in Nuremberg for some time and had seen moving figures as part of the clock mechanism on the façade of the Our Lady cathedral.

Ključne besede: poznogotsko slikarstvo, severna renesansa, mehanična čudesa, avtomati, tehnična zgodovina, Mojster Kranjskega oltarja, gotski malik, avtoportret, *Salvatio Romae*

Keywords: late Gothic painting, northern Renaissance, mechanical marvels, technical automata, history of technology, Master of the Krainburg Altarpiece, Gothic idol, self-portrait, *Salvatio Romae*

SODELAVCI CONTRIBUTORS

Izr. prof. dr. Boris Golec
ZRC SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
boris.golec@zrc-sazu.si

Dr. Renata Komić Marn
ZRC SAZU,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
renata.komic@zrc-sazu.si

Doc. dr. Katarina Šmid
Univerza na Primorskem,
Fakulteta za humanistične študije
Titov trg 5
SI-6000 Koper
katarina.smid@fhs.upr.si

Dr. Barbara Vodopivec
ZRC SAZU,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
barbara.vodopivec@zrc-sazu.si

Dr. Jure Volčjak
Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1
SI-1002 Ljubljana
jure.volcjak@gov.si

Dr. Jure Vuga
Kvedrova 16
SI-6000 Koper
jurevug@yahoo.com

VIRI ILUSTRACIJ

PHOTOGRAPHIC CREDITS

Boris Golec

- 1: J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*, Wagensperg 1679.
- 2: © Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (foto: Boris Golec).
- 3, 6: © Nadškofijski arhiv Ljubljana (foto: Boris Golec).
- 4, 5, 7: Boris Golec.
- 8: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Renata Komić Marn

- 1, 8, 10–11, 13–16, 21: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (foto: Tomaž Lauko).
- 2, 9, 17–19, 23: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, fotodokumentacija OZUU NMS.
- 3, 5–6, 12, 22: © INDOK center, Direktorat za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana (foto: France Stele).
- 4, 7: © Fortepan / Budapest Főváros Levéltára (Mestni arhiv Budimpešta).
- 20: *Vasárnapi Újság*, 55/2, 12. 1. 1908.
- 24: © Narodna galerija, Ljubljana (foto: Bojan Salaj).

Katarina Šmid

- 1: © Musée d'art et d'archéologie de Laon, Laon (foto: Gilles Mermet).
- 2: Laurence Vieillefon, *La figure d'Orphée dans l'antiquité tardive*, Paris 2003.
- 3: Wikimedia Commons.
- 4: © Museum August Kestner, Hanover (foto: Christian Tepper).
- 5–6: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
- 7–8: © Steiermärkisches Landesarchiv, Graz.
- 9: Franci Lazarini.
- 10: © ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, fototeka.

Barbara Vodopivec

- 1: © Arhiv Jugoslavije, Beograd (foto: Barbara Vodopivec).
- 2: © Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (foto: Barbara Vodopivec).
- 3–4: © INDOK center, Direktorat za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana.

Jure Vuga

- 1–3: © Österreichische Galerie Belvedere, Dunaj.
- 4: © Fondazione Federico Zeri, Bologna.
- 5: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (foto: Andrej Furlan).
- 6: © Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, fototeka Oddelka za umetnostno zgodovino.
- 7, 8: © Narodna in Univerzitetna knjižnica, Ljubljana (foto: Jure Vuga).
- 9, 10: © Bibliothèque Nationale, Pariz.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic (copyright).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the copyright owner.

Za avtorske pravice reprodukcij odgovarjajo avtorji objavljenih prispevkov.

The copyrights for reproductions are the responsibility of the authors of published papers.

Vsebina • Contents

- Katarina Šmid, Orfej med živalmi na ptujskem Orfejevem spomeniku – upodobitev ekfrazе Filostrata Mlajšega? • Orpheus among the Animals on the Orpheus Monument in Ptuj: An Echo of the Ekphrasis by Philostratus the Younger?
- Jure Vuga, Podoba samogibljive skulpture malika, mehničnega čudesa ali »avtomata« na Kranjskem oltarju • A Depiction of a Self-moving Sculpture of an Idol, a Mechanical Marvel or Automaton in the Krainburg Altarpiece
- Boris Golec, Višnjegorski slikarji 17. in 18. stoletja, njihovo socialno in naročniško okolje. Francišek Karel (Francesco) Faenzi, Franc Faenzi, Janez Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karel Ludvik Gentilli, Peter Straspurger, Franc Anton Nirenberger, Franc Ksaver Nirenberger, Anton Nirenberger • 17th and 18th Century Painters from Višnja Gora, their Social Environment and Commissioners. Franz Karl (Francesco) Faenzi, Franz Faenzi, Johann Jakob Menhard (Mönhardt), Jakob Killer, Karl Ludwig Gentilli, Peter Straspurger, Franz Anton Nirenberger, Franz Xaver Nirenberger, Anton Nirenberger
- Renata Komić Marn, »Če bo hotel muzej pridobiti kaj boljših stvari, bo moral za nakup tvegati večje vsote.« Nakupi za Narodni muzej na dražbi Szapáryjeve zbirke v Murski Soboti • "If the museum wishes to obtain better things, it will have to risk higher sums." The Acquisitions for the National Museum at the Auction of the Szapáry Collection in Murska Sobota
- Barbara Vodopivec, Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945 • Restitution of Objects of Cultural Heritage from Austria to Yugoslavia after 1945
- Jure Volčjak, Cerkve goriške nadškofije na Kranjskem v času nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa. 1. del: Bistrski, gorenjski in metliški arhidiakonat • The Churches of the Archdiocese of Gorizia in Carniola in the Time of Archbishop Karl Michael von Attems. Part 1: The Archdeaconry of Bistra, Upper Carniola (Gorenjska) and Metlika

ISBN 978-961-254-859-9

25 €

9 789612 548599 >